

PROFESINIO MOKYMO
METODIKOS CENTRAS

Ataskaita apie 2004-2009 m. laikotarpiu Lietuvoje atliktus tyrimus profesinio mokymo srityje

SANTRAUKA

Prof. habil. dr. Vincentas Dienys
Profesinio mokymo metodikos centras

Pagrindinė atsakomybė už profesinio mokymo politikos formavimą Lietuvoje deleguota Švietimo ir mokslo ministerijai. Iki 2008 m. profesinio mokymo politikos įgyvendinimas buvo padalintas tarp dvejų ministerijų: Švietimo ir mokslo ministerija buvo atsakinga už pirminį profesinį mokymą, o Socialinės apsaugos ir darbo ministerija – už tęstinį profesinį mokymą. Tokio atsakomybės pasidalinimo rezultatas - du profesinio mokymo teikėjų tinklai. Profesinės mokyklos, būdamos Švietimo ir mokslo ministerijos pavaldume, pagrindinį dėmesį skyrė pirminiam profesiniam mokymui, o darbo rinkos mokymo centrai prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos vykdė suaugusiųjų mokymą. 2007 m. LR Seimo patvirtinta nauja Profesinio mokymo įstatymo redakcija sudarė prielaidas didinti mokymo visą gyvenimą efektyvumą apjungiant du teikėjų tinklus į vieną, už kurį pagrindinė atsakomybė tektų Švietimo ir mokslo ministerijai. Šiuo metu yra vykdomas apjungimo procesas.

Ataskaitoje pateiktos keturios apžvalgos apie 2004-2009 m. laikotarpį Lietuvoje atliktus tyrimus, skirtus profesinio mokymo ir užimtumo problemoms nagrinėti. Dviejų apžvalgų temas (Profesinio mokymo nauda; Profesinis rengimas ir darbo jėgos migracija ir mobilumas) pasiūlė Europos profesinio mokymo plėtotės centras (CEDFOP). Kitos dvi temos (Profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumas ir kokybės užtikrinimas bei Rizikos grupės darbo rinkoje) buvo atrinktos po konsultacijų su CEDEFOP informacijos ir žinių tinklo ReferNet Lietuva nariais. Iš pateiktos medžiagos seka, kad didžiąją dalį tyrimų atliko trys institucijos – *Darbo ir socialinių tyrimų institutas*, *Viešosios politikos ir vadybos institutas* ir *Vytauto Didžiojo universitetas*. Dalis tyrimų yra atlikti Socialinės apsaugos ir darbo bei Švietimo ir mokslo ministerijų ar kitų valstybės institucijų užsakymu. Jie dažniausiai yra taikomojo pobūdžio ir paprastai įforminami kaip ataskaitos užsakovui. Tyrimų rezultatai paprastai panaudojami profesinio mokymo ir užimtumo politikai formuoti bei profesinio mokymo procesui tobulinti. Nemažai tyrimų taip pat inicijuoja universitetai. Juose paprastai nagrinėjamos bendresnio pobūdžio mokslinės problemos ir tyrimų rezultatai skelbiami viešai, atspausdinant juos moksliniuose žurnaluose, arba panaudojami daktaro disertacijoms parengti.

Apžvalgoje naudojamas terminas *darbo rinkos mokymas*. Tai mokymas pagal formaliąsias profesinio mokymo programas, naudojamas mokant bedarbius arba dirbančiuosius, siekiančius įgyti naują arba patobulinti turimą kvalifikaciją. Mokymas pagal šias programas, jeigu mokomasi visą dieną, trunka mažiau kaip vienerius metus.

Tyrimuose tema „**Profesinio mokymo nauda**“ pagrindinis dėmesys buvo skirtas socialiniam, darbo rinkos ir ekonominiam profesinio mokymo efektams bei profesinio mokymo kokybei nagrinėti. Didžioji dalis aprašytų tyrimų remiasi bedarbių, lankusių profesinio mokymo kursus, integracijos į darbo rinką stebėseną. Parodyta, kad profesinis mokymas padeda mažinti nedarbą ir didinti gyventojų užimtumą, teigiamai paveikia mokymą baigusių asmenų socialinį statusą bei psichologinę būklę, yra ekonomiškai naudingas. Pagrindiniai tyrimo metodai – besimokančiųjų apklausa, baigusiųjų

įsidarbinimo stebėjimas ir įsidarbinusių asmenų bei juos įdarbinusių darbdavių sociologinės apklausos.

Apžvalgoje „**Profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumas ir kokybės užtikrinimas**“ išskirtos trys klausimų grupės. Pirmiausia analizuojami visos profesinio mokymo sistemos efektyvumo tyrimai ir apžvelgti darbai, kuriuose analizuojama, kokią įtaką profesinio mokymo sistemos reformai Lietuvoje po 1990 m. turėjo vidaus ir tarptautinio konteksto pokyčiai. Remiantis tyrimų rezultatais numatytos tolesnės profesinio mokymo reformos Lietuvoje kryptys, parengti pasiūlymai profesinio mokymo teikėjų tinklo pertvarkai, kuri turėtų pagerinti sistemos efektyvumą. Kita teminė grupė, pavadinta „*Profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumas*“, apima tyrimus, kuriuose nagrinėjami socialinio ir ekonominio efektyvumo klausimai ir, kurie dalinai siejasi su apžvalgoje „Profesinio mokymo nauda“ aprašytais tyrimais. Čia taip pat aptariami darbai, skirti profesinio mokymo prestižui, mokymo turinio kūrimo problemoms, visų pirma pabrėžiant atskirų švietimo grandžių sąveiką ir mokymosi visą gyvenimą sąlygų užtikrinimą, ir pan. Iš skyrelyje „*Profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų veiklos kokybės užtikrinimas*“ aprašytų darbų matyti, kad šioje srityje kol kas atlikti tik kokybės užtikrinimo būklės Lietuvos profesinio mokymo sistemoje tyrimai.

Tema „**Rizikos grupės darbo rinkoje**“ vykdytuose tyrimuose daugiausia dėmesio skiriama neįgaliesiems, jaunimui ir pagyvenusiems asmenims. Taip pat yra po keletą tyrimų, kuriuose nagrinėtos žemą išsilavinimą turinčių asmenų ir tautinių mažumų atstovų užimtumo problemos. Pagrindinis tyrimo metodas – sociologinės apklausos. Tyrimai parodė, kad minėtoms rizikos grupėms sėkmingiau įsidarbinti labiausiai trukdo nepakankamas arba neatitinkantis darbo rinkos poreikių profesinis pasirengimas. Tik tautinių mažumų atveju svarbiausiomis kliūtimis įsidarbinant yra nepakankamas valstybinės kalbos žinojimas ir mažas teritorinis mobilumas. Apžvalgos apibendrinime nurodoma, kad iki šiol vykdyti tyrimai nebuvo reguliarūs ir leido tikrai įvertinti rizikos grupių užimtumo būklę.

Svarbiausi Lietuvoje atlikti darbo jėgos migracijos tyrimai apžvelgiami dalyje **Lietuvoje vykdytų tyrimų apie darbo jėgos migraciją ir mobilumą apžvalga**. Kadangi Lietuvoje vyrauja ekonominė gyventojų migracija, tyrimuose daugiausia dėmesio skiriama darbo jėgos migracijos analizei. Tyrimuose daugiausia nagrinėtos Lietuvos gyventojų emigracijos, grįžtamosios migracijos, pakartotinės migracijos tendencijos ir priežastys. Nemažai tyrinėta aukštos kvalifikacijos darbuotojų, vadinamųjų „protų“ migracija. Galiausiai pora tyrimų analizavo ir imigracijos iš trečiųjų šalių klausimus. Migracija paprastai nagrinėjama kartu su užimtumo problematika, o tyrimų, tiesiogiai nagrinėjančių migracijos reiškinių ir švietimą, nebuvo atlikta.

I. PROFESINIO MOKYMO NAUDOS TYRIMAI

*Rimantas Junevičius,
Doc. dr. (HP) Boguslavas Gruževskis
Darbo ir socialinių tyrimų institutas*

Ataskaitoje pateikiama profesinio mokymo tyrimų apžvalga socialinio efekto, darbo rinkos efekto, ekonominio efekto bei profesinio mokymo kokybės aspektais. Tyrimų rezultatai parodė, jog profesinis mokymas efektyviai padeda mažinti nedarbą ir didinti gyventojų užimtumą, turi įtakos mokymą baigusių asmenų socialinio statuso bei psichologinės būklės pokyčiams, yra ekonomiškai naudingas. Kokybės požiūriu profesinis mokymas taip pat vertinamas pakankamai teigiamai, tačiau tyrimų autoriai nurodo ir kai kuriuos trūkumus, ypač praktinio pasirengimo bei mokymo programų pritaikymo kintantiems darbo rinkos poreikiams srityse.

Išvados aprašoma sukurta profesinio mokymo naudos tyrimo metodika bei nurodomos tyrimų vykdymo ateiityje gairės.

1. Pagrindinės tyrimų temos

Šioje ataskaitoje pateikiama 2004-2009 metais Lietuvoje vykdytų profesinio rengimo naudos tyrimų apžvalga. Jų užsakovais buvo: Lietuvos darbo birža, Lietuvos darbo rinkos mokymo tarnyba bei Švietimo ir mokslo ministerija.

Aprašomi tyrimai pagrinde buvo orientuoti į įgyvendinamų priemonių efektyvumo vertinimą, kas dažniausiai tarnavo tyrimus užsakančių institucijų politiniams tikslams, siekiant pagrįsti atitinkamas išlaidas bei nubrėžti politikos raidos gaires.

Didžioji dalis tyrimų yra taikomojo pobūdžio. Pagrindinė jų tema - bedarbių profesinio rengimo vertinimas. Tačiau taip pat buvo analizuojama dirbančiųjų padėtis įmonių lygmenyje bei sunkiau darbo rinkoje integruojamos gyventojų grupės (neigalieji, kaimo gyventojai, 16-24 metų amžiaus jaunimas), kurioms galimybė susirasti jų gyvenimo poreikius atitinkantį darbą yra ypač svarbi.

Pagal naudos vertinimo kriterijus tyrimai apėmė:

- socialinio efekto vertinimą;
- darbo rinkos efekto vertinimą;
- ekonominio efekto vertinimą;
- mokymo kokybės vertinimą (besimokančių, darbdavių, dėstytojų bei valstybės įstaigų atstovų nuomonių vertinimas).

Pagrindiniai tyrimų metodai buvo:

- besimokančiųjų stebėjimas (mokymosi metu ir po baigimo);
- mokymus baigusių asmenų ir juos įdarbinusių darbdavių sociologinės apklausos;

- finansinių išteklių panaudojimo efektyvumo kompleksinis vertinimas;
- mokymo programų turinio vertinimas;
- užsienio šalių patirties analizė.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad aprašyti tyrimai buvo vykdomi Lietuvos ekonomikos augimo sąlygomis, kuomet nuo 2006 metų vidurio šalyje vis labiau buvo jaučiamas kvalifikuotos darbo jėgos trūkumas. Tai iš dalies galėtų paaiškinti labai aukštus efektyvumo vertinimo rezultatus. Tačiau tiesioginė ekonomikos augimo įtaka baigusiųjų profesinį mokymą įsidarbinimui apžvelgiamuose tyrimuose nebuvo vertinama.

2. Tyrimų rezultatų apibendrinimas

Didžioji dalis tyrimų yra kompleksiniai, apimantys kelis naudos vertinimo kriterijus. Vienas jų – *socialinio efekto*, kuris apima įvairius makro ir mikro (asmens, kaip individo) lygmens aspektus, vertinimas.

Makro lygmeniu darbo rinkos profesinio mokymo nauda pasireiškia didėjančiu užimtumu, mažėjančiu nedarbu, tobulinama darbo jėgos kvalifikacija (dėl ko geriau yra tenkinama kvalifikuotos darbo jėgos paklausa) bei didėjančiomis savivaldybių ir Sodros biudžetų pajamomis, leidžiančiomis geriau tenkinti labiausiai socialiai pažeidžiamų gyventojų poreikius. Didėjant užimtumui, gerėja ekonominė gyventojų padėtis, todėl mažėja skurdas ir socialinė atskirtis: vis daugiau šeimų gauna pastovias pajamas, kurios leidžia tenkinti savo ir šeimos poreikius, atsiranda daugiau galimybių tobulėti, turiningiau leisti laisvalaikį, gerėja psichologinis mikroklimatas (šeimoje, bendruomenėje, darbo kolektyvuose), atsiranda saugumo ir tikrumo dėl ateities jausmas.

Analizuodami mikro lygmenį, tyrimų autoriai teigia, jog darbo rinkos profesinis mokymas turi įtakos mokymą baigusių asmenų socialinio statuso pokyčiams (įsidarbinusieji dirba labiau prestižinį, geriau apmokamą darbą), aukštesnė kvalifikacija suteikia jiems didesnę socialinio saugumo jausmą, didina pasitikėjimą savimi, padeda išsiplėsti draugų ir pažįstamų ratui, įgytos žinios ir įgūdžiai paskatina daugiau investuoti į savęs tobulinimą, asmenys pradeda drąsiau žiūrėti į ateitį ir į savo galimybes darbo rinkoje (Andriušaitienė et al., 2005).

Ypač tai svarbu labiausiai socialiai pažeidžiamoms gyventojų grupėms, viena kurių yra neįgalieji. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, 2007 m. šalyje gyveno 253159 neįgalūs asmenys, iš kurių apie 67,3 proc. buvo darbingo amžiaus. Neįgaliesiems taikomų aktyvių darbo rinkos politikos priemonių tyrimo (Gruževskis et al., 2008) rezultatai parodė, jog neįgaliųjų išitraukimas į profesinį mokymą pagerino jų psichologinę būklę, suteikė pasitikėjimo savo jėgomis ir leido pajusti, kad negalia nėra esminė kliūtis įsidarbinant, o pasitikint savo jėgomis ją sėkmingai galima įveikti.

Apibendrinant tyrimų rezultatus, galima teigti, jog darbo rinkos profesinis mokymas atlieka labai svarbią socialinės integracijos bei ekonominio aktyvumo motyvacijos didinimo funkciją. Tačiau, autorių nuomone, socialinis efektyvumas Lietuvoje yra nepakankamai vertinamas, ir tai nėra teisinga. Visi darbo rinkos profesinio mokymo socialiniai efektai tiesiogiai tarnauja bedarbių darbo motyvacijai skatinti, o postmodernistinėje visuomenėje tai gali turėti didesnę naudą nei tiesioginė įtaka užimtumui, nes aukšta darbo motyvacija leis žmogui ateityje lanksčiau prisitaikyti prie

darbo rinkos poreikių ir, pasikeitus ekonominėms bei darbo sąlygoms, tinkamai realizuoti savo ekonominį aktyvumą.

Kitas profesinio mokymo naudos vertinimo kriterijus – *ekonominio efektyvumo* vertinimas. Atsižvelgiant į tyrimų tikslus, šio efektyvumo analizė buvo atliekama lyginant mokymo pasėkoje gautą naudą (pajamas) su profesinio mokymo įgyvendinimo kaštais (valstybės bei Užimtumo fondo išlaidomis organizuojant profesinį mokymą).

Tyrimų rezultatai parodė, jog investicijos į darbo rinkos profesinį mokymą yra viena iš efektyviausių investicijų sričių. 2005 m. jų metinis ekonominis efektyvumas siekė 45 proc. (Andriušaitienė et al., 2005), 2006 m. – 49 proc. (Bagdžiūnienė et al., 2006). Kitaip sakant, investavus 1 Lt į darbo rinkos profesinį mokymą, net ir tuo atveju, kai įsidarbinusiam bedarbiui mokamas tik minimalus atlyginimas, Valstybės ir socialinio draudimo fondo biudžetai kiekvienais kitais metais turėtų gauti 0,45-0,49 Lt pajamų. Vadinasi, Valstybės ir socialinio draudimo fondo biudžetai dėl darbo rinkos profesinio mokymo ne tik neturi nuostolių, bet ilgalaikėje perspektyvoje gauna netgi papildomas pajamas.

Profesinio rengimo įtakos užimtumui/įsidarbinimui įvertinimas, galima teigti, yra labiausiai žinomas ir paplitęs tokio pobūdžio tyrimuose. Analizuodami *darbo rinkos* efektą, autoriai pažymi, jog profesinis mokymas suteikia galimybę įgyti kvalifikaciją iki tol jos neturėjusiems asmenims, sudaro galimybę tobulinti kvalifikaciją arba persikvalifikuoti tiems, kurių turima kvalifikacija nepaklausi darbo rinkoje ir neužtikrina užimtumo, bei yra veiksminga priemonė mažinant tiek trumpalaikį, tiek ilgalaikį nedarbą. Atskirų tyrimų duomenimis, skirtingais metais po profesinio mokymo baigimo įsidarbino nuo 45 proc. (Andriušaitienė et al., 2004) iki 70,4 proc. (Bagdžiūnienė et al., 2006) apklaustų asmenų. Daugiausia įsidarbino baigusieji viešbučio kambarinės (76,8 proc.), mūrininko ir tinkuotojo (76,4 proc.), metalų suvirintojo bei pjaustytojo elektra ir dujomis (74,7 proc.) mokymo programas, mažiausiai – baigusieji verslo organizatoriaus (49,1 proc.) bei virėjo ir konditerio (50,0) proc. mokymo programas (Andriušaitienė et al., 2006-2007). Apie tris ketvirtadalius įsidarbinusiųjų susirado darbą pagal mokymo metu įgytą specialybę. Todėl daroma išvada, jog profesinis mokymas labai padidina bedarbių, ypač neturinčių profesinės kvalifikacijos, įsidarbinimo galimybes.

Naudojant sociologinius tyrimų metodus, Lietuvoje pavyko užfiksuoti, jog profesinis rengimas turėjo teigiamą įtaką įsidarbinimui tiek respondentams, kurie prieš pradėdami mokymus žinojo savo būsimą darbdavį, tiek ir tiems, kurie iki mokymų neturėjo jokių darbo pasiūlymų. Profesinio rengimo programų poveikis jas baigusių asmenų įsidarbinimui priklauso nuo profesijos bei padėties darbo rinkoje, todėl šioje ataskaitoje apžvelgiamų tyrimų rezultatai dažnai buvo vertinami pagal atskiras profesijas. Atlikti tyrimai užfiksavo, kad profesinis rengimas turi vienodai teigiamą užimtumo efektą tiek moterims, tiek vyrams, tačiau mokymo programų pasirinkimas turi tam tikrą specifiką priklausomai nuo lyties.

Darbo rinkos profesinis mokymas taip pat padeda mažinti atskirų gyventojų grupių – neįgalųjų, kaimo gyventojų ir jaunimo – nedarbą. Tačiau paminėtina tai, jog kaimo gyventojų įtraukimas į darbo rinkos profesinio mokymo programas nėra pakankamas. Sociologinių apklausų duomenimis, tarp darbo rinkos mokymo dalyvių kaimo respondentai sudarė tik kiek daugiau nei 7 proc. (Andriušaitienė et al., 2004). Tuo tarpu aktyvesnis kaimo gyventojų dalyvavimas darbo rinkos profesiniame mokyme, tyrėjų nuomone, ne tik didintų jų užimtumą, bet ir sudarytų palankias sąlygas ieškoti darbo ne žemės ūkyje.

Tyrimai parodė, jog ypač aukštas darbo rinkos efektas buvo pasiekiamas į profesinį mokymą įtraukiant profesijos neturintį jaunimą. Ši besimokančių grupė buvo imli informacijai, aukštai teigiamai vertino teorinį bei praktinį pasirengimą, ir greitai (dažniausiai mėnesio bėgyje po kursų baigimo) įsidarbindavo.

Apibendrinant Lietuvoje atliktus tyrimus galima teigti, jog darbo rinkos efektas yra pakankamai aukštas. Jis buvo analizuojamas įvairiais pjūviais: pagal lytį, profesijas, gyvenamąją vietą, specifinius poreikius (neįgalieji) ir pan., kas leido objektyviau įvertinti įsidarbinimą lemiančius veiksnius bei parengti rekomendacijas dėl profesinio rengimo organizavimo. Tyrimų autoriai daro išvadą, kad nežiūrint visų užfiksuotų skirtumų, profesinis rengimas ženkliai didina įsidarbinimo galimybes, ypač profesijos neturinčio jaunimo bei neįgaliųjų.

Didelis dėmesys apžvelgiamuose tyrimuose buvo skiriamas *profesinio mokymo kokybės* vertinimui. Buvo atliktos besimokančiųjų ir mokymą baigusių asmenų, juos įdarbinusių darbdavių sociologinės apklausos, išanalizuotos dėstytojų bei valstybės įstaigų atstovų nuomonės, atliktas profesinio mokymo programų turinio atitikimo darbo rinkos poreikiams tyrimas, įvertintos tęstinio profesinio rengimo plėtros bei nuotolinio mokymosi taikymo galimybės.

Atlikti tyrimai parodė, jog tiek asmenys, baigę profesinio mokymo programas, tiek darbdaviai profesinio pasirengimo kokybę vertino teigiamai. Kad praktinio pasirengimo jų profesinei veiklai pilnai pakaks, nurodė daugiau nei du trečdaliai baigusiųjų mokymą; teorinį pasirengimą teigiamai įvertino 85 proc. respondentų (Andriušaitienė et al., 2006-2007). Praktinio mokymo sąlygas didžioji dalis respondentų taip pat įvertino kaip visiškai pakankamas arba pakankamas. Tačiau tyrėjai pažymi, jog atskirais atvejais egzistuoja pakankamai didelis teorinio ir praktinio pasirengimo neatitikimas, kai mokymo procese suteiktų teorinių žinių dėl praktinio pasirengimo stokos apklaustieji negali (ar negalėtų) pritaikyti darbinėje veikloje.

Dauguma darbdavių taip pat atsakė, kad įmonėse įdarbintiems asmenims, baigusiems darbo rinkos profesinio mokymo programas, praktinio pasirengimo visumoje pakanka. Tačiau vertinant atskirus praktinius įgūdžius, gebėjimus bei asmenines savybes, nuomonės pasiskirstė nevienodai. Darbdavių nuomone, įdarbintiems po profesinio mokymo asmenims ypač nepakako profesinių techninių žinių ir gebėjimo išlaikyti reikiamą darbo tempą. Kalbėdami apie asmenines įdarbintųjų savybes, darbdaviai nurodė, jog kai kurie šių darbuotojų yra mažiau ambicingi nei kiti darbuotojai, jiems mažiau rūpi pasiekimai darbe, rečiau pasireiškia savarankiškumas ir iniciatyvumas, yra mažiau kūrybiški (Bagdžiūnienė et al., 2006).

Nepaisant to, jog apklausų dalyviai praktinį mokymą vertina pakankamai teigiamai, tyrimų autoriai, atlikę gilesnę analizę, daro išvadą, kad šis mokymas vyksta nepakankamai efektyviai, nurodydami šias silpnas vietas: parengtų specialistų profesinė kvalifikacija ne visada atitinka darbdavių poreikius, o atskiri praktiniai įgūdžiai nėra pakankami sėkmingam įsitvirtinimui darbo rinkoje. Kita vertus, patys darbdaviai aktyviai nedalyvauja darbo rinkos profesinio mokymo programų tobulinimo procese ir nerodo pakankamai iniciatyvos dėl efektyvesnio praktinio mokymo organizavimo įmonėse. Su profesinio mokymo programomis yra detaliai susipažinę tik 14 proc. apklaustų darbdavių, dažniau didesnių pramonės įmonių vadovai, ir tik trečdalis apklaustųjų pareiškė, kad jų įmonė norėtų dalyvauti kuriant praktinių įgūdžių ugdymo programas. Šią problemą tyrimų autoriai siūlo spręsti vykdant darbdavių informavimo kampanijas apie profesinių mokymų organizavimą; organizuojant interaktyvius seminarus darbdaviams apie praktinio mokymo

paslaugų teikėjus, praktinio mokymo organizavimo darbo vietoje bei jų finansavimo planavimo svarbą; interaktyviomis priemonėmis stiprinant darbdavių, mokymo institucijų ir bedarbių atstovų bendradarbiavimą; sudarant trišales sutartis, kuriose iš vienos pusės turėtų būti numatyti pagrindiniai darbdavių išsipareigojimai, kurie užtikrintų darbo vietų patrauklumą, iš kitos pusės – numatytas laikotarpis, kurį privalo atidirbti mokslus baigę asmenys (SPG, 2008).

Vertindami profesinio mokymo programų praktinio mokymo kokybę, tyrėjai pateikia šiuos pagrindinius privalumus (SPG, 2008):

- profesinio mokymo programos reguliariai atnaujinamos atsižvelgiant į darbdavių reikalavimus bei darbo rinkos pokyčius;
- *didžiosios daugumos* programų teorinio ir praktinio mokymo trukmė yra pakankamai gerai subalansuota;
- praktinis mokymas vykdomas etapais: mokymo įstaigoje ir realioje darbo aplinkoje (įmonėje); daugumos paklausiausių profesinio mokymo programų praktinio mokymo trukmė yra prailginta atsižvelgiant į darbdavių reikalavimus ir sudaro daugiau kaip 70 proc. bendros mokymosi trukmės; praktiniam mokymui įmonėje skiriama daugiau laiko nei mokymo įstaigoje;
- darbdavių atstovai dalyvauja baigiamojo vertinimo kvalifikacinio egzamino komisijoje.

Profesinio mokymo programų trūkumai, autorių nuomone, yra šie:

- nėra profesinio mokymo programų vertinimo ir atnaujinimo mechanizmo, *greitai reaguojančio į darbo rinkos poreikius bei įtraukiančio įvairių lygių profesinio mokymo sistemos dalyvius*, profesinio mokymo programos atnaujinamos tik aukščiausio lygio tarnybų iniciatyva;
- *atskirų profesijų* praktinio mokymo realioje darbo vietoje trukmė yra nepakankama;
- nėra numatytas praktinio mokymo priežiūros mechanizmas bei profesinio mokymo kokybės monitoringo sistema, suvienijanti darbo rinkos profesinio mokymo programų rengėjus bei vykdytojus, darbdavių atstovus, nepriklausomus darbo rinkos specialistus bei edukologus;
- nėra nustatyta kvalifikacijos egzamino organizavimo įmonėje tvarka, principai bei finansavimas.

Remdamiesi tyrimų rezultatais, autoriai pateikia rekomendacijas, kurios galėtų gerinti bedarbių profesinio mokymo naudą, didinti profesinio mokymo programų vykdymo efektyvumą bei praktinio mokymo kokybę. Rekomendacijose nurodoma, kad mokymo metu didesnis dėmesys turėtų būti skiriamas praktiniams įgūdžiams ir gebėjimams, būdingiems atskiroms profesijų grupėms, kadangi darbdaviai pirmiausia tikisi iš būsimų darbuotojų konkrečių praktinių įgūdžių, gebėjimo atlikti darbą (SPG, 2008).

Siekiant tobulinti besimokančiųjų praktinius įgūdžius, tyrėjų nuomone, daugiau dėmesio reikėtų skirti naujų mokymo programų, atitinkančių darbo rinkos poreikius rengimui, mokymo metodų bei praktinio mokymo bazės pagal darbo rinkos poreikius modernizavimui, mokymo programų turinio koregavimui, praktinių mokymų įmonėse organizavimui bei darbdavių įtraukimui į praktinių mokymų organizavimą.

Didinant darbo rinkos profesinio mokymo naudą, tyrėjai siūlo didinti bedarbių dalyvavimo darbo rinkos profesinio mokymo programose aprėptį, gerinant bedarbių profesinio tobulėjimo ir darbinę motyvaciją. Siekiant nuolat gerinti darbo rinkos profesiniame mokyme dalyvavusių bedarbių profesinio pasirengimo kokybę, svarbu plėtoti bendradarbiavimą tarp darbo biržos, mokymo įstaigų, darbdavių (verslo partnerių) bei vietos savivaldybių. Prioritetas turi būti teikiamas – darbo rinkos profesinio mokymo intensyvinimo didinimui, tačiau atskirų profesijų lygyje kursų trukmė gali būti reguliuojama.

Vertinant tęstinio profesinio rengimo, *kaip vieno iš profesinio mokymo kokybės gerinimo*, plėtros efektyvumą, buvo parengtas tęstinio profesinio rengimo analizės ir planavimo metodinis instrumentas. Rengiant šį instrumentą, buvo atliktas tyrimas, kuris parodė, jog Lietuvoje socialinė ekonominė aplinka nepakankamai teigiamai įtakoja tęstinio profesinio rengimo plėtros galimybes. Darbo santykiai, darbdavių ir darbuotojų tarpusavio nuostatos neskatina intensyvesnio tęstinio rengimo plėtros. Todėl tyrimo autoriai akcentuoja, jog būtinos kompleksinės pastangos plėtojant atitinkamų paslaugų rinką, įvairiomis priemonėmis (tame tarpe ir finansinėmis) skatinant tęstinio profesinio rengimo raidą bei didinant darbdavių ir darbuotojų sąmoningumą bei mokymo naudos suvokimą (tyrimas atliktas įgyvendinant projektą „Tęstinio profesinio mokymo analizė skirtingose šalyse remiantis tyrimu CVTS2 ir tęstinio profesinio mokymo struktūrų modeliavimas“). Viena iš tokių paslaugų - *nuotolinio mokymo taikymas tęstinio profesinio mokymo plėtrai skatinti*. Atlikus tyrimą (Teresevičienė et al.), paaiškėjo, jog spartus informacinių technologijų vystymasis ir nuotolinio mokymo srityje sukaupta patirtis sudaro sąlygas nuotolinio mokymo plėtrai: sukurtas Lietuvos distancinio mokymo institucijų tinklas apima didžiąją dalį Lietuvos; turimi išteklių (technologiniai, priemonės ir kursai) sudaro geras sąlygas skatinti tęstinio profesinio rengimo plėtrą nuotoliniu būdu. Taigi, nuotolinio mokymo plėtra galėtų būti vienas iš svarbesnių profesinio mokymo kokybės gerinimo ir naudos didinimo elementų.

3. Tyrimų išvados bei jų reikšmė būsimiems tyrimams ir profesinio rengimo plėtrai

Atlikti tyrimai, mūsų nuomone, turėjo didelės naudos Lietuvoje kuriamai profesinio rengimo (PR) sistemai ir jos plėtrai Lietuvoje, leido objektyviau įvertinti darbo rinkoje vykstančius pokyčius, PR naudą ir labiau kryptingai vykdyti įgyvendinamos politikos tobulinimą. Tačiau, mūsų nuomone, PR politiką įgyvendinančios institucijos nepakankamai atsižvelgė ir panaudojo tyrimų rezultatus.

Nepakankamai teigiamai vertintina bendra sistemos struktūra ir santykis su valdžios institucijomis, pvz., užsakymų studijoms tobulinimas, mokymo programų įvairovės plėtra ir pan. Tai yra veiksniai, reikalaujantys gilesnių sistemos pokyčių ir didesnių investicijų organizuojant bei finansuojant mokymo institucijų veiklą. Mūsų šalies politikos formavimo lygmenyje nuolat pasigirsta nuomonė, jog reikia mažinti PR finansavimą, ypač bedarbių ir dirbančiųjų, nes tai brangiai kainuoja valstybei, tačiau duoda mažą ekonominį bei socialinį efektą.

Tyrimų rezultatai, atvirkščiai, parodė, kad PR Lietuvoje turi labai didelę naudą. Aišku, trumpalaikėje perspektyvoje tai reikalauja papildomų finansinių išteklių, tačiau iš atliktų tyrimų akivaizdžiai matyti, jog ilgalaikėje perspektyvoje PR finansavimas nėra nuostolingas. Skaičiavimai parodė, kad PR ženkliai įtakoja gyventojų įsidarbinimą, o

dirbantis žmogus, galima teigti, nuolat multiplikuoja tam tikrą PR išlaidų grąžą (per mokesčius bei vidaus vartojimą).

Šalia ekonominio bei užimtumo efekto (naudos), Lietuvoje atlikti tyrimai užfiksavo labai aukštą socialinį PR efektą: pasitikėjimo savimi padidėjimą, įsidarbinimo ar mokymosi motyvacijos padidėjimą ir pan. Todėl teigiamai vertiname apskritai PR sistemoje vykdomus procesus, kurie atitinka mokymams keliamus tikslus, ir tyrimai užfiksavo šiuos pirminius teigiamus efektus. Reikia pažymėti, jog Lietuvoje, PR politikos formavimo lygmenyje, beveik neatsižvelgiama į profesinio rengimo socialinius efektus, todėl galima teigti, jog atlikti tyrimai atskleidė naują PR naudos vertinimo dimensiją.

Apibendrinant galima teigti, jog vykdant PR naudos tyrimus, Lietuvoje buvo sukurta ir išbandyta originali tyrimų metodika, kurios pagrindą sudaro jos kompleksiškas: įtaka įsidarbinimui, ekonominis efektas (finansinių išteklių panaudojimo tikslingumas), socialinis efektas bei mokymo programų kokybės vertinimas. Tyrimai parodė, kad visi išskirti PR naudos vertinimo elementai turi būti vertinami kartu, nes jie organiškai papildo vienas kitą ir atitinkamai sąlygoja bendrą naudos vertinimą. Metodikos originalumą sudaro ir tai, kad ji leidžia tą patį tyrimo objektą – PR naudą – vertinti iš skirtingų pozicijų: besimokančiojo, jį įdarbinusio darbdavio bei administracijos darbuotojo (darbo rinkos politiką įgyvendinančios institucijos atstovo). Tyrimų eigoje, tobulinant besimokančiojo nuomonės vertinimą, jis buvo apklausiamas ne tik mokymosi metu, bet ir baigus mokymus bei įsidarbinus (po mėnesio ar po 3 mėnesių). Pastarųjų respondentų nuomonės buvo ypač naudingos. Svarbu pažymėti, jog respondentui neįsidarbinus, jo PR naudos vertinimai galėjo būti šiek tiek žemesni negu mokymosi metu, tačiau vis tiek visuomet išlikdavo teigiami.

Mūsų nuomone, labai svarbu, kad vertinant PR naudą panaudojami ir darbdavių, kaip pagrindinių paslaugos vartotojų, vertinimai. Šiame kontekste darbdavių apklausos tarnauja ne tik atitinkamos informacijos surinkimui, bet ir darbdavių informavimui bei įtraukimui į darbo rinkos politikos įgyvendinimą (jie kviečiami į tyrimo rezultatų pristatymą, jiems siunčiami tyrimų išvados, jie įtraukiami į PR tobulinimo grupes).

Didelę naudą bei mokslinę vertę, ypač gerovės valstybės (*welfare state*) modeliui, turi tyrėjų išskirtas bei įvertintas socialinis efektas, kuris dar nepakankamai panaudojamas įgyvendinamų socialinės apsaugos bei darbo rinkos politikos priemonių vertinimui. Nepakankamas socialinio efekto suvokimas sumažina galimybes labiau jį panaudoti plėtojant PR ir tobulinant atskirus jo elementus.

Vertinant PR naudos tyrimų Lietuvoje perspektyvas reikėtų pažymėti, kad per analizuojamą laikotarpį padaryta labai daug: PR buvo tiriamas įvairiais pjūviais, tyrimus vykdė įvairios institucijos, tyrimai apėmė įvairias šalies teritorijas, o sociologinės apklausos buvo vykdomos visose Lietuvos savivaldybėse. Tyrimo metodikos buvo nuolat tobulinamos, įtraukiant papildomus požymius ar naudos vertinimo institucijas (pvz., darbdaviai, mokymų organizatoriai). Galima teigti, jog atliktų tyrimų pagalba šalyje sukaupta unikali PR naudos vertinimo patirtis, kuri gali būti naudinga ir kitoms šalims.

Ateityje vykdant PR naudos tyrimus Lietuvoje tikslinga:

1. toliau plėtoti vykdomų tyrimų turinį:

(a) tobulinant ekonominio bei darbo rinkos efekto vertinimą – didinti stebėsenos trukmę vykdant longitudinius tyrimus, t.y. vertinant mokymus baigusio asmens padėtį po 12, 24

bei 36 mėn. Ypač naudinga būtų atlikti panašaus pobūdžio tyrimus ekonomikos nuosmukio sąlygomis;

(b) tobulinant socialinio efekto vertinimą longitiudiniai tyrimai taip pat būtų labai naudingi. Jų pagalba būtų tikslinga stebėti, kaip kinta ir nuo kokių pokyčių priklauso socialinį efektą sudarančių kintamųjų reikšmės.

(c) tobulinant mokymo kokybės vertinimą, daugiau dėmesio reiktų skirti mokymo organizavimo pokyčių bei mokymo kokybės vertinimo koreliacinių ryšių nustatymui, kas dar labiau galėtų padidinti tokių tyrimų naudą PR politikos formavimui.

2. didinti jų tarptautinį palyginamumą. Tai gali būti pasiekama dviem būdais:

(a) Lietuvos institucijoms dalyvaujant tarptautiniuose PR naudos tyrimuose, kuriuose vertinimai skirtinguose šalyse bus vykdomi pagal vieningą metodiką;

(b) bendradarbiaujant su atskirų šalių mokslo įstaigomis (ar Ministerijomis) inicijuoti bendrus tyrimus, kurie būtų vykdomi pagal vieningą metodiką. Lietuvoje atliktų tyrimų atžvilgiu šitas kelias būtų labiau priimtinas, nes leistu plačiau panaudoti mūsų šalyje atliktų tyrimų patirtį.

3. plačiau informuoti ES ir pasaulio bendruomenę apie vykdomų tyrimų metodiką, naudojamus instrumentus bei rezultatus.

Iš kitos pusės, Lietuvoje būtina stiprinti PR politikos formavimo institucijų bei mokslo bendradarbiavimą, užtikrinant didesnę rezultatų panaudojimo laipsnį.

4. Literatūra ir šaltiniai

Andriušaitienė D.; Gruževskis B.; Jonušauskas S.; Junevičius R.; Kabaila A.; Pocius A.; Sakalauskas R.; Šileika A.; Zabaraukaitė R.; Zabulytė L. (2004): Darbo rinkos profesinio mokymo socialinio ir ekonominio efektyvumo tyrimas.

Andriušaitienė D.; Gruževskis B.; Junevičius R.; Okunevičiūtė-Neveauskienė L.; Pocius A.; Šileika A. (2005): Profesinio mokymo naudos tyrimas, skelbiant įsidarbinimo po mokymo per 90 dienų rezultatus. In Darbo biržos naujienos, 2006, Nr. 3(100), p.10-11. Prieiga per internetą:

<http://www.ldb.lt/Informacija/DarboRinka/Publikacijos/Attachments/2701/biuletint200603.pdf>.

Bagdžiūnienė D.; Gruževskis B.; Kabaila A.; Okunevičiūtė-Neveauskienė L.; Sventickaitė K. (2006): Bedarbių profesinio mokymo naudos tyrimas, įvertinant mokymo programų vykdymo efektyvumą bei praktinio mokymo kokybę. Prieiga per internetą:

<http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/MoksliniaiTyrimai/UserDispForm.aspx?ID=7>

Andriušaitienė D.; Gruževskis B.; Okunevičiūtė-Neveauskienė L.; Pocius A.; Šileika A.; Šleikienė K. (2006-2007): Bedarbių ir asmenų išpėtų apie atleidimą, profesinio rengimo plėtra: Mokymo paslaugų efektyvumo įvertinimas. Prieiga per internetą:

<http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/MoksliniaiTyrimai/UserDispForm.aspx?ID=4>

Gruževskis B.; Junevičius R.; Moskvina J.; Okunevičiūtė-Neveauskienė L.; Pocius A. (2008): Neįgaliesiems taikomų aktyvių darbo rinkos politikos priemonių vertinimas ir pasiūlymų parengimas projekte įgyvendinamų priemonių efektyvumui didinti. Prieiga per internetą:

http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/mtyrimas_neigaliuju_ADRPP_20080723.pdf

Socialinės politikos grupė (2008): Bedarbių praktinio mokymo vertinimas. Vilnius: Socialinės politikos grupė. Prieiga per internetą:

http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/Bedarbiu_praktinio_mokymo_vertinimas.pdf

Tęstinio profesinio mokymo analizė skirtingose šalyse remiantis tyrimu CVTS2 ir tęstinio profesinio mokymo struktūrų modeliavimas. Prieiga per internetą:

<http://www.trainingineurope.com>

Teresevičienė M.; Rutkauskienė D.; Volungevičienė A.; Zuzevičiūtė A.; Rutkienė A.; Targamadžė A. (2008): Nuotolinio mokymo(si) taikymo galimybės tęstinio profesinio mokymo plėtrai skatinti.

II. LIETUVOJE VYKDYTŲ TYRIMŲ APIE PROFESINIO MOKYMO EFEKTYVUMĄ IR KOKYBĖS UŽTIKRINIMĄ SISTEMOS IR TEIKĖJŲ LYGMENYSE APŽVALGA

Inga Stravinskienė
Dr. Mindaugas Misiūnas
Kauno kolegija

Šioje ataskaitoje pristatoma tyrimų apie profesinio mokymo efektyvumą ir kokybės užtikrinimą sistemos ir teikėjų lygmenyse, vykdytų Lietuvoje per paskutinius penkerius metus (2004 – 2009 m.), apžvalga. Pateikiamos pagrindinės tyrimų tematinės kryptys, trumpai pristatomi apibendrinti tyrimų rezultatai, jų išvados bei reikšmė profesinio mokymo plėtrai bei tolimesniems tyrimams.

1. Pagrindinės tyrimų temos 2004 – 2009 metų laikotarpiu

Profesinis mokymas neatsiejamas nuo šalies gerovės kūrimo ir turi itin sparčiai reaguoti tiek į Lietuvos, tiek į kitose šalyse vykstančias permainas tam, kad būtų užtikrintas šalies konkurencingumas. Neabejotina, kad profesiniam mokymui privalu tenkinti darbo rinkos reikalavimus, kartu atsižvelgiant į įvairių suinteresuotųjų šalių poreikius. 2004 – 2009 metų periodu dalies Lietuvos tyrėjų moksliniai tyrimai ir buvo nukreipti į profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumo ir kokybės užtikrinimo tematiką.

Konkretus profesinio mokymo efektyvumo ir kokybės užtikrinimo sistemos ir teikėjų lygmenyse tyrimų poreikis buvo sąlygotas Europos Sąjungos (pvz.: Lisabonos strategijos, Kopenhagos deklaracijos, Maastrichto komunikato, Bolonijos proceso dokumentų) ir Lietuvos švietimo strateginių dokumentų turinio, pačių profesinio mokymo institucijų siekio tobulėti tam, kad jos būtų konkurencingos ne tik šalies, bet ir tarptautiniu lygmeniu, gebėtų pritraukti daugiau moksleivių ir t. t. Pavyzdžiui, Lietuvos švietimo strategijoje, Lietuvos 2004-2006 m. bendrajame programavimo dokumente profesinio mokymo kokybės tobulinimas įvardijamas kaip prioritetinga veiklos sritis, kurios tobulinimui Švietimo ir mokslo ministerija inicijavo valstybinės svarbos projekto „Vieningos profesinio mokymo kokybės užtikrinimo sistemos sukūrimas ir įgyvendinimas“ parengimą. Šiam projektui parama buvo paskirta iš Europos Struktūrinių fondų. Projekto įgyvendinimo metu atlikti profesinio mokymo kokybės užtikrinimo būklės tyrimai yra itin aktualūs.

Šioje apžvalgoje nagrinėjamo laikotarpio tyrimai pagal tematiką skirstomi į dvi pagrindines kryptis: **profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumas** bei **profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų veiklos kokybės užtikrinimas**. Šių tyrimų rezultatai tarpusavyje susiję, nukreipti į profesinio mokymo efektyvumo didinimą, jo kokybės gerinimą.

1) **Profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumo tyrimais** paprastai siekiama atskleisti, kiek profesinio mokymo suinteresuotosios šalys (pvz.: moksleiviai, darbdaviai, profesinio mokymo srities ekspertai) yra patenkinti profesinio mokymo kokybe, kaip jie vertina profesinio mokymo paslaugų efektyvumą;

analizuojami ir kiti profesinio mokymo efektyvumą atspindintys rodikliai, pavyzdžiui, profesinio mokymo institucijas baigusių asmenų įsidarbinamumas pagal specialybę.

Šioje tematinėje kryptyje tiriamuoju laikotarpiu koncentruotasi į tokias temas kaip profesinio rengimo reformos vertinimas, socialinės partnerystės vaidmuo ir galimybės profesinio mokymo sistemoje, profesinio mokymo infrastruktūros plėtra, darbo rinkos profesinio mokymo paslaugų ekonominis ir socialinis efektyvumas, bedarbių mokymo paslaugų efektyvumas, nuotolinio mokymo(si) taikymas tęstiniam profesiniam mokymui skatinti, profesinio mokymo paslaugas teikiančių institucijų veiklos efektyvumas, profesinio mokymo programų tobulinimas ir kt.

Šios tematikos apžvalga skaidoma dar į dvi dalis: *profesinio mokymo efektyvumą* ir *profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumą*. Profesinio mokymo efektyvumas analizuojamas sisteminiame (nacionaliniame) lygmenyje, profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumas – instituciniame ir mokymo programų lygmenyse. Ši klasifikacija yra gana sąlyginė, nes kai kuriais atvejais konkreti tyrimo tema priskirtina kelioms tematinėms kryptims.

- 2) ***Profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų veiklos kokybės užtikrinimo tyrimai*** fokusuojami į tai, kaip pagerinti profesinio mokymo kokybę, t. y. kokias priemones ir būdus naudoti, kad būtų užtikrinta profesinio mokymo kokybė.

Šioje tematinėje kryptyje 2004 – 2009 m. laikotarpiu tyrinėtos tokios temos kaip profesinio mokymo kokybės užtikrinimas sisteminiu lygmeniu, vidinis profesinio mokymo kokybės valdymas instituciniu lygmeniu, mokymo programų kokybės vertinimas ir kt.

2004 – 2009 m. laikotarpiu atliktais tyrimais siekta įvertinti Lietuvos profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumą bei kokybės užtikrinimo lygį bei numatyti rekomendacijas jų tobulinimui.

2. Tyrimų rezultatų apibendrinimas

2.1. Profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumas

2.1.1. Profesinio mokymo efektyvumas (sisteminis lygmuo)

Nagrinėjama laikotarpiu Lietuvoje nemažas dėmesys skirtas profesinio rengimo reformos efektyvumo vertinimui. Šiuo aspektu išskirtini O. Gurskienės (2004) ir R. Laužacko bei E. Danilevičiaus (2005) atliktų tyrimų rezultatai.

O. Gurskienės (2004) tyrimas atskleidė, kad Lietuvos profesinio rengimo reformą įtakojo sparčiai besikeičianti ekonominė aplinka, moksliniai inovaciniai procesai, socialinė politika, technologijų raida, o taip pat švietimo prioritetų kaita. Didelę įtaką profesinio rengimo reformai turėjo tarptautiniai, visų pirma Europos Sąjungos plėtros, procesai. Itin didelis dėmesys reformuojant Lietuvos profesinio rengimo sistemą skirtas tinkamos profesinio rengimo politikos formulavimui, visų suinteresuotųjų šalių įtraukimui į profesinio rengimo strategijų sukūrimą, sprendimų priėmimą (Gurskienė, 2004).

2005 m. R. Laužackas ir E. Danilevičius ištyrė pagrindinius pirminio vidurinio profesinio rengimo reformos Lietuvoje 1990-2003 metų laikotarpiu principus, procesus ir problemas. Šio tyrimo rezultatai atskleidė įvairių šios reformos procesų sistemingumo ir suderinamumo trūkumą. Pažymima tai, kad skirtingose reformos srityse pasiekti nevienodi

rezultatai, nevienodai nuosekliai buvo laikomasi svarbiausių reformos principų bei prioritetų. Išskirti tokie neigiami veiksniai kaip paveldėtas centralizuotas valdymo pobūdis bei patirties dirbti rinkos ekonomikos sąlygomis trūkumas. Reformų procesų įgyvendinimo veiklą riboja valstybės tam skiriamų lėšų trūkumas (Laužackas ir Danilevičius, 2005).

Tyrimai parodė, kad sėkmingiausiai Lietuvoje buvo plėtojami šie profesinio rengimo procesai: mokymo turinio atnaujinimo, profesinio rengimo tinklo optimizavimo, socialinių partnerių įtraukimo į profesinio rengimo planavimą, valdymą ir vertinimą, tarptautinių programų ir ekspertų teikiamų galimybių panaudojimo bei profesinio rengimo kokybės užtikrinimo sistemos diegimo procesai. Išskirtinai teigiamai vertinama profesinio mokymo turinio kaita. Nacionaliniame lygmenyje tam didelę įtaką turėjo sukurta reikiama infrastruktūra bei pradėti rengti profesinio rengimo standartai (Gurskienė, 2004; Laužackas ir Danilevičius, 2005).

O. Gurskienės (2004) atliktas tyrimas atskleidė, kad mokymo turinio tobulinimui didžiausią teigiamą įtaką darė mokytojų kvalifikacijos tobulinimas ir tarptautiniai projektai (*Phare, Leonardo da Vinci* ir kt.); mažiausią įtaką turėjo užsienio šalių ekspertai ir mokslo bei tyrimų institucijų (pvz. universitetų atitinkamų padalinių) veikla.

Problemiškiausiais ir mažiausiai sėkmingais profesinio rengimo reformos procesais identifikuotas profesinio rengimo strategijos ir politikos formavimas, profesijos pedagogų rengimas, profesinis orientavimas ir konsultavimas bei profesinio rengimo įvaizdžio kūrimas. (Gurskienė, 2004; Laužackas ir Danilevičius, 2005). 2005 m. atlikto tyrimo pagrindu pasiūlytos šešios pagrindinės Lietuvos profesinio mokymo tobulinimo kryptys: mokymo programų tobulinimas; konsultavimo, prieš pasirenkant profesinio mokymo programas, tobulinimas; praktinio mokymo tobulinimas; mokymo formų tobulinimas ir jų plėtra; dirbančiųjų kvalifikacijos tobulinimo organizavimas; dirbančiųjų kvalifikacijos tobulinimo formų plėtra. (Andriušaitienė ir Šileika, 2005).

Nagrinėjamu laikotarpiu Lietuvos profesinio mokymo sistema, jos efektyvumas vertintas ir socialinės partnerystės kontekste. 2002 – 2008 metais L. Kaminskienės (2008) vykdytas tyrimas atskleidė, kad profesinio rengimo sistemoje socialinė partnerystė dažniausiai siejama su profesinio rengimo tobulinimu. Šio tyrimo metu identifikuoti tokie pagrindiniai socialinės partnerystės bruožai kaip veiklos derinimas, kompromisų ieškojimas, bendradarbiavimas ir atsakomybių pasidalijimas, siekiant visiems partnerystės nariams svarbių tikslų, kuriuos lemia bendrieji valstybės interesai, rinkos poreikiai, galimybės ir turimi resursai. Tačiau itin stokojama paveikios socialinės partnerystės (tyrimas atskleidė, kad socialinių partnerių dalyvavimas profesinio rengimo sistemoje sunkiau motyvuojamas dėl valstybinių švietimo institucijų dominavimo; taip pat profesinių mokyklų atstovai yra aktyvioji socialinės partnerystės pusė), kurios efektyvumui užtikrinti būtinas detalus teisinis reglamentavimas, valstybinis palaikymas. Juolab, remiantis šio tyrimo rezultatais, socialinės partnerystės poveikis profesinio rengimo kokybei galimas tik užtikrinus socialinių partnerių dalyvavimą visuose profesinio rengimo procesuose.

2005 m. Ruškaus ir kt. tyrėjų atliktas tyrimas atskleidė, kad esami profesinio rengimo mokyklų ir darbdavių ryšiai yra stagnacinės būsenos, bendradarbiavimo motyvacija užgožiama interesų skirtumų, nesuvoktas visų dalyvių bendrų rezultatų siekimas. Tyrimas atskleidė, kad viena pusė (darbdaviai) siekia naudoti tik sau, užimdami egoistinę psichosocialinę poziciją. Taip pat nustatyta, kad dėl sudėtingų naujų programų legitimizavimo procedūrų užkertamas kelias diegti naujas, pažangias mokymo programas, lanksčiau prisitaikyti prie darbo jėgos paklausos pokyčių darbo rinkoje. Pažymima tai, kad Prekybos, pramonės ir amatų rūmai, dėl finansinių išteklių stygiaus, neatlieka darbdavių ir

profesinių mokyklų tarpininko vaidmens, tad nelieka institucijos, galinčios koordinuoti procesą (Ruškus ir kt., 2005). Vytauto Didžiojo universiteto Profesinio rengimo studijų centro kartu su partneriais iš Prancūzijos, Vokietijos ir Nyderlandų atliktas tyrimas (Leonardo da Vinci programos projektas „LITVETNET“) išryškino, kad regioninės socialinės partnerystės plėtros Lietuvoje įgyvendinimas reikalauja ieškoti originalių ir sudėtingų sprendimų. Prancūzijos, Vokietijos ir Nyderlandų regioninės socialinės partnerystės profesinio rengimo srityje patirtis teikia daug naudingos informacijos mokymuisi ir originalių profesinio rengimo politikų bei strategijų kūrimui (*Regioninių...*, 2009).

2005 m. R. Dumčiaus ir kt. atlikto tyrimo darbo rinkos profesinio mokymo srityje rezultatai atskleidė, kad šios srities mokymas visose Lietuvos apskrityse yra vertinamas palankiai, mokymo turinys atitinka ūkio poreikius. Vis dėlto nustatyta, kad teorinės darbo rinkos mokymo centruose apmokytųjų žinios beveik visuomet darbdavių vertinamos geriau nei įgyti praktiniai gebėjimai. Tyrimas atskleidė, kad investuoti reikia į restruktūrizuotą sistemą, nes tik taip investicijos turės didžiausią poveikį. Akcentuojama dar ir tai, kad nors vyksta gana aktyvus veiklos koordinavimas su partneriais, tačiau neišnaudojamos visos bendradarbiavimo galimybės (Dumčius ir kt., 2005).

Profesinio mokymo efektyvumo didinimas neatsiejamas nuo išteklių. Išteklių trūkumas minėtas jau keliuose trumpai apžvelgtuose tyrimuose. Finansavimo profesinio mokymo sistemoje aspektas plačiau analizuotas kituose nagrinėjamu laikotarpiu atliktuose tyrimuose. Pavyzdžiui, 2005 m. tiriant Lietuvos profesinio mokymo įstaigų tinklą sisteminiu lygmeniu atskleista, kad investicijos reikalingos beveik į visas profesinio mokymo įstaigas: daugelio įstaigų didelė dalis turimos infrastruktūros yra prastos būklės ir neleidžia užtikrinti aukštos kokybės paslaugų teikimo. Remiantis tyrimo rezultatais, išskirti investavimo principai, kurie leistų užtikrinti optimalų ribotų lėšų investicijoms panaudojimą: *atitiktis ūkio poreikiams* (investicijos turėtų būti skirtos toms sritims, kuriose prognozuojamas didžiausias kvalifikuotų darbuotojų paklausos augimas), *investicijos ekonomiškai gyvybingesnėms institucijoms* (ekonomiškai gyvybingesnės įstaigos geriau pasiruošusios investicijoms), *turimi išteklių* (turi būti užtikrinamas tinkamas turimų išteklių ir investicijų balansas), *profesinio mokymo programų geografinis prieinamumas regiono gyventojams* (didelei daliai profesinio mokymo sistemos klientų yra svarbu turėti galimybę mokytis šalia gyvenamosios vietos) (*Pasirengimas optimaliai...*, 2006).

2006 m. atlikta profesinio mokymo paslaugų teikimo apimčių analizė pagal Lietuvos apskritis parodė, kad mokymo institucijų tinklas yra pakankamai tankus, tačiau mokymo programų pasiūla gana nevienoda. Daugelio darbo rinkos mokymo centrų turimos patalpos yra prastos būklės; turimų (ar nuomojamų) patalpų plotas, atsižvelgiant į prognozuojamą mokymo apimčių augimą, nėra pakankamas. Daugelio mokymo centrų turima mokymo įranga nėra nuolat atnaujinama, kas neleidžia užtikrinti aukštos kokybės mokymo paslaugų teikimo. (Andriušaitienė ir Šileika, 2006).

Vis dėlto ne visuomet turimi išteklių yra panaudojami efektyviai. Tai parodo 2008 m. M. Teresevičienės ir kitų tyrėjų atlikto tyrimo tęstinio profesinio mokymo srityje rezultatai. Atskleista, kad spartus informacinių technologijų vystymasis ir nuotolinio mokymo(si) srityje sukauptą patirtis sudaro sąlygas nuotolinio mokymo(si) plėtrai, tačiau vykdant tęstinį profesinį rengimą išteklių naudojami nepakankamai ir pažanga šioje srityje yra gana lėta. (Teresevičienė ir kt., 2008).

Profesinis mokymas neatsiejamas nuo visos švietimo sistemos. 2004 m. remiantis atlikto tyrimo rezultatais (Teresevičienė ir kt., 2004) konstatuota, kad Lietuvoje reikia

bendrajį ugdymą, profesinį mokymą, studijas, formalųjį, neformalųjį mokymąsi ir savišvietą jungti į vientisą mokymosi sistemą, taip realizuojant nuolatinio, tęstinio mokymosi visą gyvenimą idėją.

2.1.2. Profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumas (institucinis, mokymo programų lygmenys)

Analizuojamu laikotarpiu pasitelkus tyrimus vertintas profesinio mokymo institucijų teikiamų paslaugų socialinis ir ekonominis efektyvumas. 2004 m. ir 2005 m. D. Andriušaitienės ir kt. tyrėjų atliktų tyrimų rezultatai parodė, kad darbo rinkos profesinis mokymas ne tik ekonomiškai efektyvi priemonė. Jis atlieka labai svarbią socialinės integracijos bei ekonominio aktyvumo motyvacijos didinimo funkciją, kuri, tyrėjų nuomone, kol kas nepakankamai yra vertinama planuojant darbo rinkos profesinio mokymo plėtrą. Akcentuojama tokia socialinė nauda kaip nedarbo lygio mažėjimas ir teigiami mokymą baigusiu asmenų ekonominės padėties pokyčiai, ilgalaikio nedarbo socialinių pasekmių mažėjimas, socialinės paramos gavėjų skaičiaus mažėjimas bei asmens, kaip individo, tobulėjimas ir jo gyvenimo kokybės gerėjimas. Nustatyta, kad darbo rinkos profesinis mokymas – ekonomiškai efektyvi ir socialiai naudinga priemonė visuose lygmenyse: ir darbo rinkos, ir šalies, ir asmens, kaip individo. Atskleista, kad ir toliau būtina derinti mokymo turinį prie besimokančių ir darbo rinkos poreikių, įgyvendinant svarbiausius užimtumo politikos tikslus. Tad būtina didinti darbo rinkos profesinio mokymo institucijų finansavimą (maksimaliai panaudojant galimą Europos struktūrinių fondų paramą), tobulinti konkursų dėl bedarbių mokymo organizavimo tvarką bei plėtoti mokymo individualizavimą. Išryškinta, kad teikiamų paslaugų kokybę turėtų tapti pagrindiniu darbo rinkos profesinio mokymo plėtros tikslu (Andriušaitienė ir kt., 2004; Andriušaitienė ir kt., 2005).

2006 – 2007 metais atliktas tyrimas, kuriuo siekta įvertinti profesinio mokymo, kaip aktyvios užimtumo politikos priemonės, socialinį ir ekonominį efektyvumą, remiantis asmenų, baigusiu profesinį mokymą, ir juos įdarbinusių darbdavių apklausų duomenimis (Andriušaitienė ir kt., 2007). Tyrimo rezultatai atskleidė pozityvų apklaustųjų pasirengimo profesinei veiklai vertinimą. Kaip rodo tyrimas, bendras asmenų po darbo rinkos profesinio mokymo užimtumo lygis siekė 64 proc. Po darbo rinkos profesinio mokymo įsitvirtinančios darbo rinkoje žmonių grupės (įspėtų apie atleidimą iš darbo asmenų ir jaunų bedarbių) savo teorinį ir praktinį pasirengimą vertino geriausiai, tuo tarpu kaimo ir ilgalaikiai bedarbiai – vertino blogiausiai. Tyrimas parodė, kad po darbo rinkos profesinio mokymo įsidarbino (išlaikė darbo vietą) absoliuti dauguma įspėtų apie atleidimą asmenų (98 proc.). Tad teigtina, kad darbo rinkos profesinis mokymas itin efektyvi prevencinė priemonė, siekiant išsaugoti darbo vietas asmenims, įspėtiems apie atleidimą iš darbo. Darbo rinkos profesinio mokymo efektyvumas įrodytas ir D.Bagdžiūnienės vykdyto tyrimo metu (Bagdžiūnienė ir kt., 2006)

Taip pat tyrimai parodė, kad esminis dėmesys darbo rinkos profesinio mokymo kursuose turėtų būti sutelktas profesinių techninių žinių kėlimui. Tai leistų sumažinti atotrūkį tarp teorinio ir praktinio pasirengimo bei sustiprintų ryšį tarp šių dviejų profesinio pasirengimo elementų. Taip pat svarbu gerinti profesinio pasirengimo lygį mažinant praktinio pasirengimo skirtumus atskirų regionų lygyje. Akcentuojama tai, kad siekiant gerinti profesinio mokymo kokybę, svarbu plėtoti bendradarbiavimą tarp darbo biržos, mokymo įstaigų, darbdavių, (verslo partnerių) bei vietos savivaldybių; tam būtinas sistemingas visų šių institucijų bei darbdavių dėmesys (Andriušaitienė ir kt., 2007).

2007 m. atliktas kokybinis tyrimas apie mokymąsi visą gyvenimą ir jo rezultatyvumą (tikslinė grupė – suaugusieji besimokantys suaugusiųjų mokymo centruose, darbo rinkos mokymo proceso dalyviai, siekiantys įgyti profesinę kvalifikaciją ar persikvalifikuoti, bei mokymo centrų vadovai) atskleidė, kad darbo rinkos mokymo rezultatyvumą tiek teigiama, tiek neigiama prasme lemia subjektyvūs-asmenybiniai veiksniai, tarp kurių svarbiausi – mokymosi motyvacija ir ryšys su gyvenimo planais bei psichologiniai asmenybės bruožai, bei socialiniai veiksniai, susiję su darbo rinkos ypatumais – profesijų paklausa, darbo užmokesčiu bei darbo rinkoje vyraujančiais formaliais ir neformaliais reikalavimais konkrečioms profesijoms (Šutinienė ir kt., 2007).

Aktualus informacijos sklaidos įvairioms profesiniu mokymu suinteresuotosioms šalims aspektas. Pavyzdžiui, siūloma pristatyti tyrimo rezultatus asmenims, atsakingiems už profesinio mokymo organizavimą, aptarti bedarbių profesinio mokymo programų efektyvumo didinimo klausimus (Bagdžiūnienė ir kt., 2006). Kito tyrimo metu išryškinta, kad informaciją apie neformalų suaugusiųjų švietimą tikslinga pateikti taip, kad ji sudomintų darbdavius; ją galima būtų pateikti įvairių bukletų, stendinių skelbimų ir informacinių pranešimų elektroniniu paštu būdais, kurie suaktyvintų domėjimąsi tokia darbuotojų tobulinimo galimybe (Teresevičienė ir kt., 2004).

Taip pat 2007 m. atliktas tyrimas, kuriuo siekta įvertinti bedarbių praktinio mokymo pagal paklausiasias mokymo programas organizavimą mokymo įstaigoje ar darbo vietoje (įstaigoje, įmonėje) bei praktinio parengimo atitikimą darbo rinkos poreikiams (*Socialinės politikos grupė*, 2008). Nors tyrimo metu ir išryškinti šių paklausiasių mokymo programų privalumai (programos atnaujinamos atsižvelgiant į darbdavių reikalavimus ir darbo rinkos pokyčius; daugumos programų teorinio ir praktinio mokymo trukmė yra pakankamai gerai subalansuota ir t.t.), tačiau identifikuoti ir tokie trūkumai: nėra profesinio mokymo programų vertinimo ir atnaujinimo mechanizmo, greitai reaguojančio į darbo rinkos poreikius bei įtraukiančio įvairių lygių profesinio mokymo sistemos dalyvius; nėra numatytas praktinio mokymo priežiūros mechanizmas bei profesinio mokymo kokybės monitoringo sistema, apjungianti darbo rinkos profesinio mokymo programų rengėjus bei vykdytojus, darbdavių atstovus, nepriklausomus darbo rinkos specialistus bei edukologus; profesinio mokymo procesas nėra vertinamas ir t. t. Darbdavių teigimu, baigusiems profesinius mokymus ir norintiems įsidarbinti įmonėse asmenims dažniausiai trūksta *patirties* (taip teigia 92 proc. darbdavių), *praktinių įgūdžių* (90 proc.) bei *profesinio pasirengimo* (75 proc.) (Socialinės politikos grupė, 2008).

Nors patys darbdaviai nepalankiai vertina baigusiujų profesinius mokymus praktinius įgūdžius, tačiau jie patys aktyviai nedalyvauja darbo rinkos profesinio mokymo programų tobulinimo procese ir nerodo pakankamai iniciatyvos dėl efektyvesnio praktinio mokymo organizavimo įmonėse. Kita vertus, akcentuojama tai, kad darbo biržos bei profesinio mokymo teikėjų atstovai galėtų išplėsti informavimo bei sklaidos apie galimybes organizuoti praktinius mokymus įmonėse būdus ir metodus. Svarbu yra tai, kad profesinio mokymo paslaugų pirkimo kainą turėtų lemti kokybės, bet ne mažiausios kainos kriterijus (Socialinės politikos grupė, 2008).

Dar vieno tyrimo metu įvertinta darbuotojų saugos ir sveikatos tarnybos specialistų mokymo ir žinių tikrinimo bei kvalifikacijos tobulinimo darbuotojų saugos ir sveikatos srityje teikiamos mokymo paslaugos kokybė (Blažienė ir kt., 2008). Remiantis šio tyrimo rezultatais darytina prielaida, kad mokymo metu įgytos žinios yra nepakankamos, kad šios srities specialistas sugebėtų atlikti savo pareigas ir pilnai savarankiškai vykdyti nurodytas funkcijas (Blažienė ir kt., 2008).

Profesinio mokymo teikėjų veiklos efektyvumas sietinas ir su absolventų įsidarbinimo sėkme. 2004 m. atlikto tyrimo (Baranauskas ir kt., 2004) rezultatai parodė, kad mokymosi ir įsidarbinimo sėkmė gali būti susiję su į profesines mokyklas ateinančių mokinių pažangumu, mokymosi motyvacija bei jų socialine padėtimi. Pažymima tai, kad apibendrinančių duomenų apie profesinių mokyklų mokinius nėra. Tad rekomenduojama iširti, kokie mokiniai ateina į profesines mokyklas ir kas paskatina rinktis tokį karjeros kelią. Taip pat reikalinga absolventų įsidarbinamumo stebėseną, kurios duomenys galėtų būti panaudojami reguliuojant mokinių ir studentų srautus, stebėseną turi apimti visus profesinio rengimo lygius ir visas veiklos sritis, turi būti visuotinė ir tęstinė. Taip pat remiantis tyrimo duomenis, rekomenduojama sudaryti palankias sąlygas plėtojant ūkio sektorių tyrimus, sutelkiant tam valstybės ir socialinių partnerių pajėgas (Baranauskas ir kt., 2004). Pastarąją tyrėjų išvalgą papildė ir kito tyrimo rezultatai (Teresevičienė ir kt., 2004), atskleidžiantys, kad svarbu skatinti įvairius darbo rinkos tyrimus, padedančius išsiaiškinti svarbiausius praktinės veiklos įmonėse trūkumus ir įvertinti esamą situaciją neformaliojo suaugusiųjų profesinio mokymo kontekste (Teresevičienė ir kt., 2004).

2.2. Profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų veiklos kokybės užtikrinimas

2005-2008 m. laikotarpiu įgyvendinant valstybinės svarbos projektą „Vieningos profesinio mokymo kokybės užtikrinimo sistemos sukūrimas ir įdiegimas“, 2006 m. J. Baranausko ir kitų autorių parengta Profesinio mokymo kokybės užtikrinimo Lietuvoje ir kitose šalyse studija. Šios studijos rengimo metu atlikti du tyrimai, siekiant įvertinti profesinio mokymo kokybės užtikrinimo būklę Lietuvoje (pirmo tyrimo metu vykdyta visų Lietuvos profesinių mokyklų apklausa; antro tyrimo metu praveisti interviu su visų Lietuvos profesinių mokyklų, darbo rinkos mokymo centrų, nevalstybinių profesinio mokymo institucijų, teikiančių tęstinio mokymo kursus suaugusiems, atstovais).

Atlikus pastaruosius tyrimus pažymima, kad visų tipų (tiek pirminio, tiek darbo rinkos, tiek neformalaus mokymo) Lietuvos profesinio mokymo institucijoms vidinė kokybės užtikrinimo sistema yra reikalinga ir dauguma šių įstaigų naudoja atskirus jos elementus, taiko kokybės ciklą, tačiau procesas nėra formalizuotas; silpniausios kokybės užtikrinimo ciklo grandys – vertinimas ir jos rezultatais pagrįstas kokybės gerinimas. Tyrimai atskleidė, kad pilnai įdiegtos vidinės kokybės užtikrinimo sistemos (veikia tik atskiri elementai) nėra sukūrusi nė viena Lietuvos profesinio mokymo įstaiga. Pažymima, kad tai itin sąlygoja kokybės užtikrinimo problemas gerai suprantančių darbuotojų trūkumas. Vis dėlto atskirose Lietuvos švietimo grandyse yra kokybės užtikrinimo sistemų kūrimo patirtis (pavyzdžiui, vidaus audito diegimas bendrojo lavinimo mokyklose, kolegijose vykdomų studijų kokybės užtikrinimas, aukštojo mokslo studijų programų įgyvendinimo kokybės vertinimas) kurią būtų tikslinga panaudoti plėtojant profesinio mokymo kokybės užtikrinimo sistemą Lietuvoje (Baranauskas ir kt., 2006).

Akcentuojama tai, kad Lietuvos profesinio mokymo teikėjų veiklos priežiūrą vykdo visa eilė institucijų, tačiau jų veikla daugiau orientuota į tai, ar profesinio mokymo teikėjas laikosi teisės aktuose numatytų reikalavimų. Tyrimų rezultatai atskleidė, kad profesinio mokymo teikėjų lygmenyje renkama daug duomenų, atspindinčių mokymo kokybę, tačiau kol neįdiegta vieninga duomenų rinkimo metodika, šiuos duomenis sunku plačiau panaudoti mokymo kokybės įvertinimui sistemos lygmeniu. Tyrimų rezultatai išryškino vieningų mokymo kokybės užtikrinimo principų taikymo pirminio ir tęstinio mokymo sektoriuose tikslingumą, paliekant teisę savarankiškai pasirinkti kokybės valdymo modelį (Baranauskas ir kt., 2006).

Pastarųjų tyrimų išvalgas patvirtina įgyvendinant tą patį projektą atliktas dar vienas tyrimas, kurio metu 76 Lietuvos profesinio mokymo institucijose išanalizuota vidinio kokybės valdymo sistemų taikymo praktika (Saulėnas ir kt., 2007). Tyrimo rezultatai parodė, kad dauguma profesinio mokymo institucijų nusiteikę siekti profesinio mokymo kokybės; jose vyksta svarbiausių veiklos sričių stebėseną, taikoma savianalizė. Vis dėlto pažymima tai, kad profesinio mokymo institucijose netiksliai suvokiama kokybės valdymo sistemų paskirtis; mokytojų dalyvavimas institucijų kokybės valdyme ir sprendimų priėmimo yra nepakankamas; mokytojų ir vadovų turimos žinios apie kokybės valdymą yra minimalios; jaučiamas bendruomenės narių nenoras atvirai diskutuoti bei išsakyti savo nuomonę, stokojama informacijos lietuvių kalba apie kokybės vadybą švietimo organizacijose, trūksta mokymų šia tematika ir t. t. Tyrimas atskleidė dar ir tai, kad didesnėje profesinio mokymo institucijų dalyje sukurtos darbo grupės kokybės užtikrinimo sistemos diegimui, tačiau jų veikla vangi arba fokusuota į iškilusių konkrečių problemų greitą sprendimą, bet ne į jų prevenciją (Saulėnas ir kt., 2007).

Detalesni tyrimai kokybės užtikrinimo tematika vykdyti Lietuvos kolegijose, teikiančiose profesinio bakalauro laipsnį. 2002 – 2008 metais M. Misiūno vykdyto tyrimo kolegijose metu išryškėjo, kad siekiant kokybės instituciniame lygmenyje, reikalingas profesionalus vadybinis pasirengimas ir tikslus politinis kryptingumas. Kokybės vadyba ir jos sistema turi būti pripažinta ir palaikoma institucijos bendruomenės. Tiksliai ir kryptingai aukštosios mokyklos kokybės siekinio politinė ir vadybinė dimensija, pagrįsta pozityviu susitarimu su dauguma bendruomenės narių bei įgyvendinama per tinkamai suplanuota institucijos veiklai kokybės vadybą sąlygos sėkmingą kokybės kultūros ugdymą (Misiūnas, 2008).

G. Žibėnienė, apibendrinama kelerius metus vykdytus tyrimus kolegijose, atskleidė, kad pagrindiniai studijų programų kokybės užtikrinimo sistemos veiksniai yra nacionalinė ir tarptautinė politika, kokybės vadybos sistema, vertintojų kompetentingumas ir grupės sudėtis, studijų programos modeliai. Akcentuojama, kad šių veiksnių realizavimas sudarė palankias prielaidas kolegijų sektoriui Lietuvoje greitai įsitvirtinti (Žibėnienė, 2006).

Išnagrinėti konkretūs kokybės užtikrinimo sistemos įgyvendinimo kolegijose pavyzdžiai. Pažymima, kad didžiausia atsakomybė už mokymo kokybę tenka profesinio mokymo institucijai. Jai keliamas svarbus uždavinys – sukurti, įgyvendinti, o po to nuolat tobulinti vidinę kokybės užtikrinimo sistemą. Kokybės užtikrinimo sistema negali išspręsti visų institucijos problemų, tačiau ji padeda aptikti problemų priežastis ir imtis jų šalinimo bei ieškoti gerinimo galimybių. Pabrėžiama, kad pagrindinės varomosios jėgos, skatinančios institucijas diegti vidines kokybės užtikrinimo sistemas yra konkurencija, atsakingumas, atskaitomybė, nuolatinio kokybės gerinimo būtinybė. Barjerai, trukdantys efektyviai funkcionuoti kokybės užtikrinimo sistemai, dažniausiai glūdi institucijos kultūroje. Pavyzdžiui, įdiegus ISO kokybės vadybos sistemą, aukštoji mokykla įgyja efektyvų savo veiklos kokybės vadybos įrankį, kuris suprantamas tiek tikrinančioms organizacijoms, tiek šalies ir užsienio partneriams (Misiūnas, 2007; Senčila ir Skiparienė, 2007).

3. Tyrimų išvados bei jų reikšmė būsimiems tyrimams ir profesinio mokymo plėtrai

Galima teigti, kad šioje apžvalgoje trumpai pristatyti tyrimų rezultatai yra reikšmingi profesinio mokymo kokybei gerinti ir jo efektyvumui didinti, kadangi atliktuose tyrimuose dažniausiai ne tik išskiriamos stiprybės ir silpnybės, bet pateikiamas ir konkretus kokybės gerinimo modelis bei suformuluojamos ne tik teorinio, bet ir praktinio pobūdžio rekomendacijos.

Akcentuotinas šių tyrimų kontekstas, grindžiamas ne tik šalies, bet ir europiniais bei tarptautiniais dokumentais, užsienio šalių patirtimi. Tokiu būdu išryškinamos svarios tyrimų išvados, leidžiančios tiksliai ir kryptingai numatyti profesinio mokymo efektyvumo didinimo ir kokybės gerinimo kryptis. Vis dėlto galima pastebėti, kad stokojama kompleksiško (apimančio profesinį orientavimą bei pirminį ir tęstinį profesinį mokymą) profesinio mokymo efektyvumo vertinimo nacionaliniu lygmeniu, t. y. kiek efektyvi visa profesinio mokymo sistema, kiek profesinis mokymas prisideda prie šalies konkurencingumo didinimo. Be to, profesinio mokymo politikos plėtojimas neatsiejamas nuo visos švietimo sistemos. Todėl būtų itin aktualūs tyrimai, kuriuose profesinio mokymo efektyvumas būtų vertinamas visos švietimo sistemos kontekste (susiejant su bendruoju lavinimu, aukštuoju mokslu ir kt.).

Pažymėtinas tyrimų, atliktų 2005-2008 m. įgyvendinant nacionalinės svarbos projektą „Vieningos profesinio mokymo kokybės užtikrinimo sistemos sukūrimas ir įdiegimas“, reikšmingumas formuojant profesinio mokymo kokybės užtikrinimo politiką nacionaliniu lygmeniu. Remiantis šių tyrimų rezultatais sukurta profesinio mokymo kokybės užtikrinimo sistemos koncepcija ir modelis pirminiam ir tęstiniam mokymui, parengti profesinio mokymo kokybės išorinio vertinimo metodologija ir rekomendacijos vidinio kokybės valdymo sistemoms diegti. Tačiau paminėtuose tyrimuose pagrindinis dėmesys skiriamas formaliems kokybės užtikrinimo aspektams. Tuo tarpu tyrimų, kuriuose būtų nagrinėjama, kaip teikėjo lygmenyje yra siekiama veiklos efektyvumo ir kaip plėtojama kokybės kultūra, yra nedaug ir jie atlikti tik kolegijų sektoriuje.

Tyrimus iš dalies apsunkina tai, kad nesukurta reguliariai veikianti profesinio mokymo stebėsenos sistema, dėl ko stokojama patikimų statistinių duomenų. Dažnai apsiribojama informacija iš vieno šaltinio, kaip, pavyzdžiui, Lietuvos darbo biržos teikiamais įsidarbinimo pagal specialybę, specialistų poreikio prognozės ir pan. duomenimis.

Akcentuotina taip pat tęstinių tyrimų, atskleidžiančių, ar buvo atsižvelgta į gautus rezultatus, ar atlikti tyrimai iš tikrųjų davė realią naudą profesiniam mokymui, stoka. Kitaip tariant, itin trūksta informacijos, ar tyrimų metu gautomis išvadomis optimaliai pasinaudojama. Tai sąlygoja tolimesnių tyrimų būtinybę, siekiant užtikrinti jų tęstinumą, išryškinti priežastingumą, numatyti paveikesnius profesinio mokymo ir profesinio mokymo teikėjų efektyvumo didinimo bei kokybės užtikrinimo būdus.

4. Literatūra ir šaltiniai

Andriušaitienė, D.; Gruževskis, B.; Jonušauskas, S.; Junevičius, R.; Kabaila, A.; Pocius, A.; Sakalauskas, R.; Šileika, A.; Zabaraukaitė, R.; Zabulytė, L. (2004): Darbo rinkos profesinio mokymo socialinio ir ekonominio efektyvumo tyrimas. Vilnius: DSTI. Prieiga per internetą: <http://www.dsti.lt/tyrimai.html>.

Andriušaitienė, D.; Gruževskis, B.; Junevičius, R.; Okunevičiūtė-Neveauskienė, L.; Pocius, A.; Šileika, A. (2005): Profesinio mokymo naudos tyrimas, skelbiant įsidarbinimo po mokymo per 90 dienų rezultatus. Vilnius: DSTI. Prieiga per internetą: <http://www.ldb.lt/Informacija/DarboRinka/Publikacijos/Attachments/2701/biuletint200603.pdf>.

Andriušaitienė, D.; Gruževskis, B.; Okunevičiūtė-Neveauskienė, L.; Pocius, A.; Šileika, A.; Šlekienė, K. (2007): Mokymo paslaugų efektyvumo įvertinimas. Vilnius: DSTI. Prieiga per internetą: <http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/MoksliniaiTyrimai/UserDispForm.aspx?ID=4>.

- Andriušaitienė, D.; Šileika, A. (2005): Suaugusiųjų profesinio mokymo sistemos tobulinimo metmenys. Vilnius: DSTI. Prieiga per internetą: <http://www.dsti.lt/tyrimai.html>.
- Andriušaitienė, D.; Šileika, A. (2006): Profesinio mokymo ir profesinio orientavimo paslaugų sistemos optimizavimas. Vilnius: DSTI. Prieiga per internetą: <http://www.dsti.lt/tyrimai.html>.
- Bagdžiūnienė, D.; Gruževskis, B.; Kabaila, A.; Okunevičiūtė-Neverauskienė, L.; Sventickaitė, K. (2006): Bedarbių profesinio mokymo naudos tyrimas, įvertinant mokymo programų vykdymo efektyvumą bei praktinio mokymo kokybę. Vilnius: DSTI. Prieiga per internetą: <http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/MoksliniaiTyrimai/UserDispForm.aspx?ID=7>
- Baranauskas, J.; Beleckienė, G.; Dienys, V.; Gumbelevičiūtė, I.; Povilonytė, V.; Prialgauskas, D.; Vaitkutė, L.; Valiukevičienė, R. (2004): Profesinių mokyklų absolventų sėkmė įsidarbinant. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/tyrimai_sb.htm.
- Baranauskas, J.; Jančauskienė, A.; Kazakevičius, G.; Kuzmickienė, P.; Levickas, A.; Salenekas, J.; Savickienė, I.; Stumbrys, E.; Valiukevičienė, R.; Žilionis, S. (2006): Profesinio mokymo kokybės užtikrinimo Lietuvoje ir kitose šalyse studija. Vilnius: PMMC. Prieiga per internetą: <http://projektai.pmmc.lt/index.php?id=1868>.
- Blažienė, I.; Junevičius, R.; Jusaitė, V.; Pliuškienė, I. (2008): Įmonių darbuotojų saugos ir sveikatos tarnybų specialistų mokymo organizavimo, mokymo paslaugų kokybės, įmonės darbuotojų saugos ir sveikatos specialistų darbo praktikos įmonėse tyrimas. Parengti išvadas ir rekomendacijas esamos įmonių darbuotojų saugos ir sveikatos tarnybų specialistų rengimo sistemos gerinimui. Vilnius: DSTI. Prieiga per internetą: http://www.lps.lt/usr_img/Imones_tarnyb_specialitu_mokymo_organizavimo_tyrim_santrauka.doc
- Dumčius, R.; Janilionis, V.; Martinaitis, Ž., Vaščenkaitė, G., Žvalionytė, D. (2005): Lietuvos darbo rinkos mokymo ir konsultavimo sistemos restruktūrizavimas į regioninius darbo rinkos mokymo ir konsultavimo centrus siekiant profesinio mobilumo ir socialinės sanglaudos. Vilnius: VPVI. Prieiga per internetą: <http://www.vpvi.lt/lt/lietuvos-darbo-rinkos-mokymo-ir-konsultavimo-sistemos-restrukt-rizavimas-regioninius-darbo-rinkos-mokymo-ir-konsultavimo-centrus-siekiant-profesinio-mobilumo-ir-socialin-s-sanglaudos/?start=60>
- Gurskienė, O. (2004): Profesinio rengimo kaitos vertinimo modeliavimas. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU.
- Kaminskienė, L. (2008): Socialinė partnerystė mokyklinėje profesinio rengimo sistemoje. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU.
- Laužackas, R.; Danilevičius, E. (2005): Pirminio vidurinio profesinio rengimo reformos tyrimas. Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos, Nr. 9, p. 32-45.
- Misiūnas, M. (2007): Vidinė kokybės užtikrinimo sistema ir jos įgyvendinimas Kauno kolegijoje. Aukštojo mokslo kokybė, Nr. 4, p. 38-52.

Misiūnas, M. (2008): Kokybės vadybos sistemos modeliavimas neuniversitetinio aukštojo mokslo institucijoje. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU.

Misiūnas, M.; Žibėnienė, G.; Stravinskienė, I.; Saulėnas, A. J.; Rožnienė, D.; Kizienė, J.; Ramanauskaitė, A. (2007): Vidinio kokybės valdymo sistemos diegimo profesinio mokymo institucijose metodinės rekomendacijos. Vilnius: PMMC. Prieiga per internetą: <http://projektai.pmmc.lt/index.php?id=1868>.

Pasirengimas optimaliai profesinio rengimo infrastruktūros plėtrai. (2006). Viešosios politikos ir vadybos institutas. Vilnius: VPVI. Prieiga per internetą: <http://www.vpvi.lt/lt/pasirengimas-optimaliai-profesinio-rengimo-infrastrukt-ros-pl-trai/?start=60>

Regioninių profesinio rengimo bendradarbiavimo tinklų kūrimas. Leonardo da Vinci programos projektas „LITVETNET“. (2009) Prieiga per internetą: <http://www.vdu.lt/litvetnet>

Ruškus, J.; Juozaitienė, L.; Tiškutė, S. (2005): Socialinė partnerystė profesinio rengimo procese: refleksijos analizė. Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos, Nr. 9, p. 72-81.

Saulėnas, A. J.; Ramanauskaitė, A.; Rožnienė, D.; Žibėnienė, G.; Stravinskienė, I.; Kizienė, J.; Misiūnas, M. (2007): Vidinio kokybės valdymo sistemų Lietuvos profesinio mokymo institucijose ir ES šalių patirties studija. Vilnius: PMMC. Prieiga per internetą: <http://projektai.pmmc.lt/index.php?id=1868>.

Senčila, V.; Skiparienė, I. (2007): ISO serijos kokybės vadybos standartų taikymas aukštojo mokslo institucijoje: Lietuvos jūreivystės kolegija. Aukštojo mokslo kokybė, Nr. 4, p. 53-73.

Socialinės politikos grupė (2008): Bedarbių praktinio mokymo vertinimas. Prieiga per internetą: [http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/Bedarbiu praktinio mokymo vertinimas.pdf](http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/Bedarbiu_praktinio_mokymo_vertinimas.pdf)

Šutinienė, I.; Šikšnienė, N.; Tamošiūnienė, O.; Kublickienė, L. (2007): Kokybinis tyrimas apie mokymąsi visą gyvenimą ir jo rezultatyvumą. Vilnius: LSSIC. Prieiga per internetą: <http://www.lssic.lt/home.php?lng=LT&id=399>.

Teresevičienė, M.; Rutkauskienė, D.; Volungevičienė, A.; Zuzevičiūtė, V.; Rutkienė, A.; Targamadžė, A. (2008): Nuotolinio mokymo(si) taikymo galimybės tęstinio profesinio mokymo plėtrai skatinti. Prieiga per internetą: [http://www.lvu.lt/cms/files/liedm/resources/3090 Nuotolinis mokymas PRESS.pdf](http://www.lvu.lt/cms/files/liedm/resources/3090_Nuotolinis_mokymas_PRESS.pdf).

Teresevičienė, M.; Zuzevičiūtė, V.; Kuncaitis, R.; Rutkienė, A. (2004): Suaugusiųjų mokymasis Lietuvoje: aprėptis, poreikiai ir pasiūla. Vilnius: LSSIC. Prieiga per internetą: <http://www.lssic.lt/home.php?lng=LT&id=399>.

Žibėnienė, G. (2006): Neuniversitetinių studijų programų kokybės vertinimo teorinis ir empirinis pagrindimas. Daktaro disertacija. Kaunas: VDU.

III. RIZIKOS GRUPĖS DARBO RINKOJE

Dr. Julija Moskvina

Darbo ir socialinių tyrimų institutas

Mokslinių tyrimų apžvalga apima tyrimus, atliktus 2004 – 2009 m. laikotarpiu. Į apžvalgą pateko darbai, atlikti valstybės arba kitų suinteresuotų institucijų užsakymu, daktaro disertacijos. Dažniausiai tiriamos šios sunkumų darbo rinkoje turinčios gyventojų grupės – neįgalieji, jaunimas, pagyvenę asmenys, mažiau analizuojamos tautinėms mažumoms priklausantieji, nuteistieji, kiti socialinių problemų turintieji asmenys. Apžvalga parodė, jog specialieji rizikos grupių asmenų padėties darbo rinkoje tyrimai yra vertingas informacijos šaltinis, kadangi jaučiamas šalies mastu renkamų duomenų trūkumas. Yra tikslinga toliau nagrinėti klausimus, susijusius su rizikos grupių asmenų integracija ir reintegracijos į darbo rinką mechanizmais.

1. Pagrindinės tyrimų temos

Lietuvoje darbo rinkoje pažeidžiamų asmenų problemos ir galimybės buvo tyrinėjamos pakankamai intensyviai. Galime teigti, kad augantis skirtingų rizikos grupių padėties darbo rinkoje tyrimų skaičius netiesiogiai sąlygotas Lietuvos įstojimo į ES ir šalies prisiimtais įsipareigojimais prisidėti prie Europos užimtumo strategijos tikslų įgyvendinimo. Pakankamai didelę dalį atliktų tiriamųjų darbų sudaro projektų arba kitų socialinių iniciatyvų vertinimo studijos. Įstojus į ES atsirado galimybė plėtoti žmogiškuosius išteklius panaudojant ESF lėšas, buvo įgyvendinamos tiek vietos, tiek tarptautinio lygmens iniciatyvos. Ypatingai reikia paminėti EQUAL iniciatyvą Lietuvoje. Įstojus į ES, pagrindinė darbo rinkos politiką įgyvendinanti institucija – Lietuvos darbo birža taip pat pradėjo aktyviai naudoti ESF lėšas siekiant ieškančių darbo asmenų integracijos į darbo rinką, paramos socialinėms įmonėms, neįgalųjų profesinės rehabilitacijos sistemos ir aktyvios darbo rinkos politikos priemonių plėtros, kitų tikslų. Projektų įgyvendinimo stebėsenos dalimi tapo kompleksiniai įgyvendinamų veiklų efektyvumo tyrimai, atliekami nepriklausomų vertintojų. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija planuojant ar vertinant pokyčius gyventojų socialinės apsaugos ir užimtumo politikoje taip pat inicijuoja mokslinių tyrimų atlikimą.

Sąlyginai, rizikos grupių padėties darbo rinkoje problematiką liečiančius tyrimus galima suskirstyti į dvi grupes. Pirma, analizuojant nagrinėjamu laikotarpiu atliktų tyrimų tikslus ir uždavinius, pastebima, jog didelė dalis jų nukreipta į įgyvendinamų projektų arba kitų socialinių iniciatyvų rezultatų ir/arba efektyvumo vertinimą. Dažniausiai siekiama kompleksinio vertinimo, kuomet nustatoma ne tik ekonominė, bet ir socialinė įgyvendinamų veiklų nauda. Taip pat galime pastebėti, jog pagrindiniu naudos gavėju laikomas asmuo, priklausantys tikslinei tiriamųjų grupei (t.y. vertinama, kokią naudą gauna kiekvienas konkretus projekto dalyvis). Tokia orientacija į individo lygmenį apsprendžia tyrimo metodų parinkimą.

Antroji tyrimų kryptis skirta išanalizuoti atskyrų tikslinių grupių padėčiai darbo rinkoje, nustatyti jų specifinius poreikius susijusius su integracija į darbo rinką, atskleisti veiksmų, skatinančių arba trukdančių užimtumui (pvz., išsiaiškinti vertybines nuostatas, susijusias su darbine veikla, iširti darbinę motyvaciją, esminius reikalavimus darbui, kt.), aibę. Tarp

minėtų tyrimų reikia išskirti darbus, skirtus rizikos grupių diskriminacijos apraiškų darbo rinkoje analizei.

Paprastai tyrėjai, besidomintys darbo rinkoje pažeidžiamų grupių problematika, išskiria šias tikslines gyventojų grupes: moterys, jaunimas, pagyvenę asmenys, ilgalaikiai bedarbiai (Matiušaitytė, 2001), taip pat labiau specifines bedarbių grupes – vyresnio amžiaus, neįgaluosius, neturinčius pagrindinio išsilavinimo (Gruževskis et al., 2006b). Analizuojant 2004-2009 m. atliktus mokslinius tiriamuosius darbus galima išskirti šias dažniausiai tiriamas darbo rinkoje, o taip pat ir socialiai pažeidžiamas grupes:

- neįgalieji,
- jaunimas,
- pagyvenę asmenys,
- kitos grupės (etninės mažumos, nuteistieji, kt.)

Dalis tyrimų yra skirta planiniams dokumentams įvairiose socialinės politikos sferoje sukurti. Kaip pavyzdį galime paminėti 2007 m. atliktą tyrimą “Transporto paslaugų neįgaliesiems poreikio tyrimo ir transporto paslaugų teikimo neįgaliesiems programos metmenų parengimas” (Bikmanienė et al., 2007b), kurį užsakė Neįgaliųjų reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos ir kurio rezultatai buvo panaudoti rengiant transporto paslaugų teikimo neįgaliesiems programos metmenis. Dar vienas pavyzdys - 2008 m. atliktas tyrimas “Įgyvendinto kompleksinio nuteistųjų asmenų reintegracijos modelio veiksmingumas ir plėtros galimybės” (Biveinytė et al., 2008), kurio rezultatus Kalėjimų departamentas prie Teisingumo ministerijos naudojo rengiant ir įgyvendinant nuteistųjų reintegracijos į visuomenę politiką (parengtas Nuteistųjų resocializacijos strategijos projektas)

2. Tyrimų rezultatų apibendrinimas

2.1. Neįgalieji

Lietuvoje 2005 m. liepos 1 d., įsigaliojo naujasis *Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas*, kuris įnešė daug naujovių ir pakeitimų tiek neįgalumo sampratoje, vertinimo kriterijuose, nustatymo tvarkoje, tiek neįgaliųjų socialinės apsaugos garantijų sistemoje. 2007 metų liepos 1 d. pasibaigė šiame įstatyme numatytas 2 metų pereinamasis laikotarpis nuo „senos“ (invalidumo) sistemos prie „naujos“ (neįgalumo ir darbingumo lygio) nustatymo sistemos. Išanalizavus invalidumo nustatymo ir su tuo susijusių išmokų skyrimo reformos metu įvykusius pokyčius (Žalimienė et al., 2007), daroma išvada kad reforma padėjo pagrindus tikros integracinės neįgaliųjų politikos formavimui, kas yra būdinga ir daugumai kitų ES šalių. Reforma reiškia, kad Lietuva plečia pagalbą neįgaliesiems. Be pensijų ši pagalba aprėpia profesinę rehabilitaciją, paramą ieškant darbo, remiamą darbą, darbo vietos pritaikymą ir aprūpinimą techninės pagalbos priemonėmis ir kt. Tai pagrįstos reformos kryptys, nes neįgaliųjų poreikių tenkinimas neapsiriboja vien materialinėmis garantijomis, pensija.

Invalidumo termino atsisakymas Lietuvos socialinėje teisėje labai svarbus siekiant sumažinti stigmatizaciją ir diskriminaciją neįgaliųjų atžvilgiu. Tačiau terminų „nedarbingumas“, „netektas darbingumas“ įsitvirtinimas gali neigiamai įtakoti neįgaliųjų integraciją į darbo rinką. Iškila klausimas kaip argumentuoti lygų neįgaliųjų traktavimą darbo rinką, jeigu jie yra „netekę darbingumo“. Kadangi neįgaliųjų integracija į darbo

rinką labai priklauso ne tik nuo asmens funkcionalumo, pajėgumo dirbti, bet ir nuo stereotipų, svarbu keisti terminus, naudojamą retoriką.

Analizuojant neįgaliųjų darbo rinką pasiūlos aspektu (Skučienė, Šumskaitė, 2005), buvo konstatuoti šie faktai: darbingo amžiaus neįgalieji sudaro tik šiek tiek daugiau nei pusę visų neįgaliųjų skaičiaus; sunkią negalią turintys asmenys sudaro apie dešimtadalį visų neįgaliųjų; du trečdaliai neįgaliųjų gyvena miestuose; kaime neįgaliųjų nedarbo lygis yra didesnis; didelė dalis darbingo amžiaus neįgaliųjų yra nekvalifikuoti asmenys, ketvirtadalis neturi profesinio pasirengimo, o net dešimtadalis neturi jokio išsimokslinimo (išvados pateiktos remiantis 2001 m. Gyventojų surašymo duomenimis ir 2004 m. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis, Statistikos departamento duomenimis, Lietuvos darbo biržos duomenimis).

Sudėtingą neįgaliųjų padėtį patvirtina ir vėlesni tyrimai: nustatyta, kad darbo rinkoje dalyvauja tik apie 15 proc. (28–29 tūkstančių) neįgaliųjų, iš kurių apie 5 proc. turi bedarbio statusą (Gruževskis et al., 2006b). Kaip rodo DB duomenys, neįgaliesiems bedarbiams įsidarbinti nepalyginamai sunkiau lyginant su asmenimis, neturinčiais invalidumo: iš visų registruotų įsidarbinusių bedarbių įsidarbinę neįgalūs bedarbiai sudarė vos 2 proc.

Neįgaliųjų dalyvavimo profesinio mokymo ir persikvalifikavimo programose rodikliai nerodo didelio aktyvumo. Neįgalios moterys profesinio mokymo ir persikvalifikavimo priemonėse dalyvauja aktyviau nei neįgalūs vyrai (apie du trečdalius šios programos dalyvių sudaro moterys), be to, moterų dalyvavimas eilę metų išlieka gana pastovus, o vyrų – kinta. Moterys aktyvesnės ir dienos centrų (DC) lankytojos nei vyrai, nors ir vienu, ir kitų skaičius DC veikloje auga.

Neįgaliesiems teikiamų socialinių paslaugų (aprūpinimas kompensacine technika, vertimai ženklų kalba, būsto ir aplinkos pritaikymas), kurios galėtų tapti papildoma priemone užimtumui didinti, mastai nuolat auga, nors vis dar išlieka gana žemame lygmenyje. Kaimo neįgaliesiems gyventojams šių paslaugų tenka mažiau nei miesto neįgaliesiems gyventojams.

Patys neįgalieji (Skučienė, Šumskaitė, 2005) nurodo šias svarbiausias kliūtis dalyvauti darbo rinkoje: fizinės sveikatos būklė, neigiama darbdavių nuomonė į neįgaliuosius žmones ir žemas darbo užmokestis. Taip pat jie nepatenkinti nepakankamu darbo biržos dėmesiu neįgaliųjų įdarbinimui, ribotu neįgaliųjų mobilumu ir jų poreikiams nepritaikyta aplinka. Neįgaliųjų apklausos rezultatai parodė, kad didesnę neįgaliųjų dalyvavimą darbo rinkoje padėtų užtikrinti šios priemonės: lankstesnių darbo organizavimo formų taikymas, didesnių kvalifikacijos tobulinimo galimybių suteikimas. Su darbo vietų pritaikymo problema susiduria kas dešimtas apklaustas neįgalusis. Egzistuoja kliūtys ir neįgaliųjų verslo plėtrai: nepakanka informacijos, norint pradėti savo verslą; žemas profesinio pasirengimo lygis neįgaliųjų tarpe; profesinių žinių verslo plėtrai stoka; pradinio kapitalo verslui pradėti trūkumas; kitos kliūtys.

Mūsų šalyje nepakankamai išvystyta socialinių įmonių veikla. Žalimienė L. ir Bagdonas A. siūlo šias socialinių įmonių plėtros kryptis: platesnis kitų, ne tik neįgaliųjų, socialinių grupių įtraukimas (paprastai socialinėse įmonėse dirba tik neįgalieji, taip pat buvo pastebėta, kad mažai įtraukta proto negalę turinčių asmenų); socialinių įmonių veiklą būtina plėsti ne tik didžiuosiuose miestuose, bet ir kitose šalies teritorijose; tikslinga plėsti įmonių veiklos rūšis; būtina užtikrinti socialinių įmonių veiklos ekonominį stabilumą (Žalimienė L., Bagdonas A., 2007).

Neįgalieji yra viena iš nuolat tiriamų grupių, nagrinėjant aktyvios darbo rinkos politikos (ADRP) priemones. Kitos tiriamos grupės: pradedantys darbo veiklą pagal įgytą specialybę ar profesiją, ilgalaikiai bedarbiai, vyresni kaip 50 metų darbingi asmenys, nėščios moterys, auginantys vaiką iki 8 metų arba neįgalų vaiką iki 18 metų, rizikos grupių asmenys (prekybos žmonėmis aukos; grįžusieji iš įkalinimo vietų asmenys). 2007 m. atliktas tyrimas parodė, kad nepaisant pesimistiškai vertinamų įsidarbinimo galimybių, po ADRP priemonių neįgaliųjų tikslinė grupė parodė geriausius įsidarbinimo rezultatus iš visų priemonėse dalyvavusių pažeidžiamų grupių (Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2007a).

Didesnė negalia ir su ja susijęs žemesnis (0-40 proc.) darbingumo lygis vis dar yra rimta šių žmonių integracijos į darbo rinką kliūtis. Darbo rinkoje lengviau įsitvirtinti aukštesnio (40-55 proc.) darbingumo lygio neįgaliesiems. Sprendžiant iš gautų tyrimo rezultatų (Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2008a), žemesnio darbingumo lygio asmenys yra žymiai pasyvesni dalyvaujant darbo biržos siūlomose priemonėse. Tačiau pradėjusiems jose dalyvauti, ADRP priemonės padeda neprarasti ryšių su darbo rinka ir visuomene. Projekto dalyvių išitraukimas į priemonę neabejotinai pagerino jų psichologinę būklę bei suteikė pasitikėjimo savo jėgomis. Tyrimas parodė, kad priemonėse dalyvaujantys darbdaviai ėmė žymiai geriau vertinti neįgalius darbuotojus, ėmė nykti anksčiau buvęs skeptiškas darbdavių požiūris į neįgalių asmenų užimtumą. Šis faktas byloja, kad tokio pobūdžio projektai prisideda prie antidiskriminacinių nuostatų neįgaliųjų asmenų atžvilgiu. Lanksčių užimtumo formų taikymas įdarbinant projekto dalyvius ne pilną darbo dieną yra svarbi sėkmingo neįgaliųjų įdarbinimo sąlyga.

Aukščiau pristatytus tyrimų rezultatus galima papildyti šiais neįgaliųjų integracijos į darbo rinką klausimams vertingais pastebėjimais. Lietuvoje atliekami tyrimai, skirti atskiroms neįgaliųjų asmenų grupėms (pagal negalios pobūdį).

Asmenų su klausos negalia integravimo į darbo rinką tyrimas (Bikmanienė et al., 2007a) parodė, jog dominuojantys sunkumai, su kuriais darbo rinkoje susiduria asmenys, turintys klausos negalią, yra bendravimo problemos. Reikiamo pasirengimo nepakankamumas bei kurtiesiems tinkamų darbo vietų stoka taip pat yra svarbios kurčiųjų integracijos į darbo rinką kliūtys.

Darbdaviai psichikos ligomis sergančių žmonių integravimosi į darbo rinką galimybes vertina kritiškai, dažniausiai nepalankiai. Tai parodo, kad baimė ir nepasitikėjimas skatina psichikos ligomis sergančių žmonių stigmą ir diskriminaciją. Tyrimo metu įvardintos nedarbo priežastys yra panašios (neigiamas visuomenės požiūris, nepakankama valstybės ir valstybinių institucijų pagalba, tarpininko nebuvimas ir kt.) (Veniūtė, 2007).

Jau minėjome, kad neįgaliųjų įsitvirtinimą užimtume labai stabdo nepakankamas išsilavinimas ir profesinio pasirengimo stoka. Lietuvos studentų sąjungos (LSS) 2009 m. atliktas tyrimas (Lietuvos studentų sąjunga, 2009) atskleidė, kad neįgaliųjų situacijos aukštajame moksle gerėjimo tendencija išlieka, tačiau tempas galėtų būti dar spartesnis. Neįgaliųjų studentų skaičius Lietuvoje šiais studijų metais augo lėčiau nei praeitais, kitų valstybių studentams su negalia mūsų šalies aukštosios mokyklos dar neatrastos, o pagrindiniu trukdžiu gerinti sąlygas neįgaliesiems įvardijamas lėšų stygius.

2.2. Jaunimas

Ko gero plačiausiai išnagrinėtos jaunimo problemos ir poreikiai integruojantis į darbo rinką. Išsamią Lietuvos jaunimo nedarbo pasekmių vertinimo studiją atliko dr. L. Okunevičiūtė-Neveauskienė savo disertacijoje "Jaunimo nedarbo socialinių ekonominių

pasekmių vertinimas bei jo mažinimas” (Okunevičiūtė-Neveauskienė, 2006). Buvo atlikta sisteminė jaunimo nedarbo Lietuvoje problemų (jų kaip visumos) analizė, panaudojant autorės atliktų specialių tyrimų bei tyrimų, vykdytų jai betarpiškai dalyvaujant, medžiagą. Disertacijoje pagrindžiama, jog egzistuoja glaudus ryšys tarp bendrojo užimtumo lygio bei jaunimo amžiaus grupės užimtumo lygio. Tyrimas parodė, jog 1997–2005 m. mažėjant bendram gyventojų užimtumui, jaunimo užimtumas taip pat mažėjo. Tačiau, kaip parodė detalesnė statistinių duomenų analizė, vykstantys pokyčiai darbo rinkoje skirtingas demografines grupes įtakojo labai nevienodai – užimtumo sumažėjimas *labiausiai* palietė jaunimo amžiaus grupei priskiriamus asmenis.

Disertacijoje įvertintas ekonominis nuostolis dėl jaunimo padėties darbo rinkoje pokyčių, kuris matuojamas nesukuriamu BVP. Didelė negauta potencinė nauda rodo, kad šalies ūkyje buvo neišnaudotos galimos nedarbo sumažinimo galimybės. Nors jaunimo nedarbo mažėjimas turėtų reikšti didesnę jo užimtumą, tačiau, užuot pagausinę dirbančiųjų gretas, dalis jaunų žmonių, tiriamu laikotarpiu palikusių šalies darbo rinką, papildė ekonomiškai neaktyvių gyventojų dalį. Taip pat atlikti skaičiavimai parodė, kad ekonominiams nuostoliui dėl užimtumo mažėjimo įtakos turėjo ir didėjanti *jaunimo emigracija*. 1997–2005 m. dėl šalies gyventojų migracijos nesukuriamas BVP padidėjo nuo 3,5 proc. iki 7,1 proc., tame tarpe jaunimo amžiaus grupėje – nuo 4,0 proc. iki 9,1 proc. Taigi migracija, kurioje vyrauja jaunesnio amžiaus asmenys, yra svarus Lietuvos ekonomikos augimą lėtinantis veiksnys. Tyrimo rezultatai suteikia galimybę analizuoti ir platesnes nedarbo socialines pasekmes: 68,6 proc. tyrime dalyvavusių respondentų nurodė, kad jaunimo nusikalstamumas yra gyvenimo sąlygų pasekmė, ir net 72,8 proc. – kad jaunimo darbinė veikla yra pagrindinis nusikalstamumą mažinantis veiksnys.

Disertacijoje atliktas tyrimas parodė, jog jaunimo nedarbas – tai nepakankamai efektyvios švietimo, profesinio rengimo (plačiaja prasme), socialinės apsaugos, darbo rinkos bei ekonominės politikos visumoje rezultatas. Darbe motyvuojama, jog sprendžiant jaunimo nedarbo problemas, svarbiausia yra užtikrinti sisteminius ir kompleksinius sprendimus, tiek tobulinant jaunimo darbo potencialo formavimą, tiek ir jo įdarbinimo priemones – lanksti kompleksinė jaunimo nedarbo prevencijos bei jo mažinimo sistema turėtų prasidėti bendrojo lavinimo mokykloje ir užsibaigti mokesčių lengvatų įvairove darbdaviams, įdarbinantiems atitinkamų grupių jaunimą.

Aukščiau pateiktas išvadas patvirtina ar papildo ir kiti šalyje atlikti tyrimai. 2005 m. atliktas jaunimo situacijos sociologinis tyrimas (Spinter tyrimai, 2005) atskleidė sudėtingą jaunimo padėtį šalies darbo rinkoje. 36 proc. apklaustų jaunuolių tyrimo metu dirbo; nedirbantieji dažniausiai nurodė besimokantys. Dauguma turinčiųjų darbą tvirtino esą juo patenkinti; dauguma dirbo pilną darbo dieną. Apklaustieji dirbo tiek pagal specialybę (36 proc.), tiek jos neatitinkantį darbą (39 proc.). 22 proc. dirbančiųjų neturėjo jokios specialybės. Dauguma dirbančiųjų nurodė esą samdomi darbuotojai. 10 proc. teigė turį savo verslą.

Tiriant ypatingai darbo rinkoje pažeidžiamas 15-29 m. amžiaus jaunimo grupes (nuteistieji be laisvės atėmimo bausmės; asmenys, besigydantys priklausomybės reabilitacijos centruose; iš švietimo sistemos iškritę jauni asmenys) daug dėmesio apklausos metu buvo skiriama respondentų turimam profesiniam pasirengimui bei praktinei darbo patirčiai, nes šie veiksniai turi reikšmingą įtaką individų situacijai darbo rinkoje (Okunevičiūtė-Neveauskienė, Moskva, 2008). Tyrimas parodė, jog dauguma apklaustųjų neturėjo profesinio pasirengimo, o net 44 proc. jų neturėjo vidurinio išsilavinimo. Nepaisant menko

išsilavinimo, didžioji dauguma apklaustųjų gali pasigirti turintys, nors ir nedidelę, savarankiško ar samdomo darbo patirtį.

Nepakankamas profesinis pasirengimas, nepasitenkinimas siūlomu darbo užmokesčiu bei nepakankama darbo patirtis pirmiausia sąlygoja jų nepalankią situaciją darbo rinkoje. Geresnes jaunimo konkurencijos darbo rinkoje galimybes užtikrina aukštesnis išsilavinimas. (Okunevičiūtė-Neveauskienė, Moskvina, 2008; Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2007b)

Atlikta minėtų nedarbingo jaunimo tikslinių grupių charakteristikų bei problemų integruojantis į darbo rinką analizė (Okunevičiūtė-Neveauskienė, Moskvina, 2008) leido dar kartą patvirtinti, jog profesinis pasirengimas bei darbo patirtis turi lemiamą vaidmenį siekiant užimtumo. Tačiau be jų egzistuoja daug subjektyvių veiksnių, apsunkinančių darbinės veiklos pradžią arba sugrįžimą į ją – bendrųjų kompetencijų bei socialinių įgūdžių trūkumas, priklausomybės, polinkis į deviantinį elgesį, nepakankamas informuotumas apie galimybes darbo rinkoje. Manoma, jog esant palankioms sąlygoms šalies darbo rinkoje, šių kliūčių šalinimas bei prevencija pasitelkiant tiek darbo rinkos institucijų, tiek socialinių partnerių (pirmiausia nevyriausybinių sektoriaus) pastangas efektyviai prisidės prie didesnio jaunų šalies gyventojų ekonominio aktyvumo.

Jaunimo tikslinė grupė dažnai yra tyrimų, nukreiptų į darbo jėgos poreikio vertinimą. Ypatingai detalai siekiama išsiaiškinti darbdavių reikalavimus esamų ir potencialių darbuotojų kompetencijoms. Darbdaviams priimant į darbą jaunos asmenis, be profesinio pasirengimo didelės reikšmės turi jų asmeninės savybės (Šileika et al., 2005). 2007 m. atliktas darbdavių nuomonių tyrimas (Rosinaitė et al., 2007) taip pat atskleidė bendrųjų kompetencijų svarbą integruojantis į darbo rinką. Darbdavių nuomone, bendro pobūdžio gebėjimai yra vienas svarbiausių sėkmingą įsidarbinimą lemiančių veiksnių.

Aukščiau pristatyti tyrimai (Šileika et al., 2005; Rosinaitė et al., 2007; Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2007b) rodo, kad pagrindinė kliūtis jaunimo dalyvavimui darbo rinkoje yra nepakankamas profesinis pasirengimas. Nemažėja vaikų ir jaunimo, nedalyvaujančių švietimo sistemoje dalis. Lietuvos ankstyvojo pasitraukimo iš švietimo sistemos prevencinė politika yra nukreipta į vaikus iki 16 m., siejant šį amžių su privalomojo mokymosi riba. Problemoms, paskatinančioms ankstyvųjų pasitraukimų iš švietimo sistemos spręsti, yra numatyta nemažai valstybės intervencijų, tačiau jos nėra nuosekliai susiejamos į sistemą. Ankstyvojo pasitraukimo iš švietimo sistemos priežastys yra kompleksinės, susijusios su individualia asmens situacija. Todėl siekiant veiksmingos prevencinės politikos nepakanka taikyti priemones, tobulinant švietimo paslaugų teikimą, būtina jas derinti su kitų politikos sričių – socialinės, užimtumo, nusikalstamumo prevencijos ir kt. – priemonėmis (Viešosios politikos ir vadybos institutas, 2007).

2.3. Vyresnio amžiaus asmenys

Statistikos departamentas 2006 m. antrąjį ketvirtį pirmą kartą atliko perėjimo nuo darbinės veiklos prie pensijos tyrimą, kurio metu buvo apklausiami 50–69 metų gyventojai (Ambrozaitienė, 2007). Tyrimo metu buvo apklausta 2,3 tūkst. 50–69 metų gyventojų. Dauguma (53 proc.) tiriamo amžiaus gyventojų negalėjo atsakyti, kokio amžiaus sulaukę jie numato išeiti į pensiją. Kas trečias užimtasis planuoja palikti darbo rinką sulaukęs 60–64 metų. Apie 10 proc. (34 tūkst.) darbuotojų planuoja dirbti iki 65 metų amžiaus ar kuo ilgiau, dauguma jų (60 proc.) – vyrai. Tyrimo metu buvo gauta informacija apie šio amžiaus dirbančių ir nedarbingų gyventojų norą tęsti darbą. Daugiau nei pusė šio amžiaus gyventojų, jeigu būtų sudarytos geresnės sąlygos, pratęstų savo darbinę veiklą. Apie 70

proc. šio amžiaus gyventojų pratęstų darbą, jei būtų galimybė patobulinti kvalifikaciją, 52 proc. – dirbtų ilgiau, jeigu būtų pasiūlytas lankstesnis darbo laikas, 51 proc. – sutiktų darbuotis toliau, jeigu būtų pagerintos darbo ir sveikatos priežiūros sąlygos.

Kaip matyti, Statistikos departamento atlikto tyrimo duomenys parodo gana aukštą vyresnio amžiaus asmenų motyvaciją darbui, kurią galėtų sustiprinti didesnės profesinio mokymo galimybės (sudarytos sąlygos tobulinti kvalifikaciją), platesnis atipinio užimtumo formų pasirinkimas bei darbo vietų pritaikymas pakitusioms vyresnio amžiaus fiziniams galimybėms.

Ką kitą galima pasakyti apie darbo biržoje registruotus vyresnio amžiaus asmenis. Kaip parodė “Sunkiai integruojamų asmenų padėties darbo rinkoje analizė ir priemonės jų užimtumui didinti” tyrimas (Gruževskis et al., 2006b), dabartiniai vyresnio amžiaus bedarbiai, registruoti darbo biržoje, nėra labai didelis rezervas, kuris galėtų papildyti darbo rinką vėliau, pensiniame amžiuje. Tyrimo pagrindą sudarė darbo biržose užsiregistravusių vyresnio amžiaus (55 metų ir vyresnių) bedarbių sociologinis tyrimas. Pastebėta, jog vyresnio amžiaus (55 metų ir vyresniams) bedarbiams gana sudėtinga įsitraukti į aktyvią darbinę veiklą. Analizuojant respondentų pasiskirstymą pagal profesinį pasirengimą, matyti, kad net 47 proc. tyrime dalyvavusių respondentų nebuvo įgiję jokios profesijos, 53 proc. respondentų turėjo profesinį pasirengimą. Pakitusios gamybos sąlygos, naujos technologijos nuvertina turėtus išsimokslinimo diplomus ir verčia įgyti naują profesiją ar kvalifikaciją. Todėl būtina plėtoti jų tęstinio mokymosi galimybes, skatinti profesinį ir teritorinį mobilumą, padėti įgyti naują ir paklausą turinčią kvalifikaciją ar specialybę.

Vyresnio amžiaus darbo biržoje užsiregistravę bedarbiai - bene blogiausiai materialiai apsirūpinęs gyventojų sluoksniu Lietuvoje. Jų kvalifikacija menka. Todėl dažnai darbdaviai jiems siūlo ypač žemą darbo užmokestį. Be to, apytikriai kas antras vyresnio amžiaus bedarbis registravosi TDB ne dėl darbo paieškos motyvų. Tai nerimą keliantis faktas. Menka ir jų profesinio mokymosi/persikvalifikavimo motyvacija. Kaip parodė atlikto tyrimo duomenys, vyresnio amžiaus asmenų užimtumą riboja ir jiems nepritaikytos darbo vietos, saugos ir sveikatos darbe reikalavimų dažnas nesilaikymas, lanksčių darbo organizavimo formų per menkas taikymas. Todėl teikiant įdarbinimo paslaugas vyresnio amžiaus (55 metų ir vyresniams) asmenims, akcentuotinas socialinės partnerystės vaidmuo (Gruževskis et al., 2006b).

Galima daryti išvadą, kad vyresnio amžiaus darbo biržų klientų motyvacija dirbti yra silpna – nemaža dalis orientuojasi kuo greičiau baigti savo darbinę karjerą ir neplanuoja pensiniame amžiuje dalyvauti darbo rinkoje. Plečiant asmenų įtraukimą į darbo rinką būtų svarbu sudaryti galimybes išėjusiems į pensiją nepertraukiamai tęsti darbinę veiklą, kadangi vėliau ši motyvacija sumažėja (Gruževskis et al., 2006b). Šią išvadą netiesiogiai patvirtina tyrimo “Vyresnio amžiaus Lietuvos gyventojų poreikiai užimtumo, švietimo ir kultūros srityse” (Gruževskis et al., 2006a) rezultatai (89 proc. senjorų nedirbo). Reikia pasakyti, jog dauguma apklaustų nedirbančių pensininkų buvo patenkinti tuo, kad dabar nedirba (61 proc.) ir tik 14 proc. pareiškė, kad nedirba ir yra tuo nepatenkinti. Remiantis respondentų atsakymais galima daryti prielaidą, kad potencialiai pasirengusių sugrįžti į darbo rinką senjorų yra nedaug – apie 15 proc. Taigi vyresnio amžiaus šalies gyventojų motyvacija darbui yra pakankamai maža. Vyresniems žmonėms (tyrimo metu apklausti 2000-60 m. ir vyresnių asmenų) aktualios mokymo ir švietimo paslaugos, tačiau jie menkai domisi integracijos į darbo rinką galimybėmis (Gruževskis et al., 2006a).

Pagyvenę asmenys priklauso ir vienai prasčiausiai po aktyvios darbo rinkos politikos (ADRP) priemonių įsidarbinančių grupių. Kaip rodo “Aktyvios darbo rinkos politikos

priemonių efektyvumo tyrimas” (Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2007a) po Lietuvos darbo biržos taikomų ADRP priemonių (remiamo įdarbinimo, paramos darbo vietoms steigti) prasčiau už 50 m. ir vyresnius asmenis įsidarbina tik ilgalaikiai bedarbiai. Reikia pasakyti, jog didelė dalis ADRP dalyvių turi abu šiuos užimtumo rėmimo požymius tuo pačiu metu, kas dar labiau apsunkina jų integracijos į darbo rinką procesą. Tyrimas parodė, kad vyresnio amžiaus asmenys taip pat ypač nuvertina savo galimybes darbo rinkoje (Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2007a).

Pagyvenusių asmenų motyvacijos didinimui padėtų tokios priemonės kaip specialiųjų gebėjimų ugdymas (pvz., užsienio kalbos, kompiuterinis raštingumas), bendrųjų gebėjimų ugdymas (kultūra ir menas, psichologija, sveika gyvensena, socialiniai ir humanitariniai mokslai), motyvacijos ištraukti į visuomeninę veiklą formavimas, pasitikėjimo savo jėgomis stiprinimas, informavimas apie visuomeninės veiklos galimybes ir apie visuomeninių organizacijų veiklą, informacijos paieškos gebėjimų stiprinimas ir pan. (Gruževskis et al., 2006b).

2.4. Kitos darbo rinkoje pažeidžiamos asmenų grupės

Lietuvoje asmenų, neturinčių pagrindinio išsilavinimo, skaičius nuo 2001 m. nuolat mažėja, tačiau 2005 m. tokių asmenų buvo per 220 tūkstančių (Gruževskis et al., 2006b). Tyrimai atskleidė, kad neturintieji profesinio išsilavinimo asmenys patiria sunkumų darbo rinkoje net ir esant palankioms sąlygoms šalies ūkyje. Neturinčių pagrindinio išsilavinimo nedarbo lygis beveik dvigubai viršija asmenų, turinčių aukštąjį ir aukštesnįjį išsilavinimą nedarbo lygį. Toks santykis išlieka nepaisanti nuolatinio nedarbo lygio mažėjimo visose išsilavinimo grupėse. Kiek palankesnė neturinčių pagrindinio išsilavinimo asmenų situacija, lyginant su turinčiais aukštesnį išsilavinimo lygį, yra priešpensiniame amžiuje. Šioje amžiaus grupėje neturintys pagrindinio išsilavinimo ima konkuruoti su turinčiais specialųjį vidurinį ir vidurinį išsilavinimą. Tokio pobūdžio konkurencija rodo tęstinių mokymų bei mokymosi visą gyvenimą būtinumą.

Moterų, neturinčių pagrindinio išsilavinimo, užimtumo lygio rodikliai skiriasi beveik dvigubai, lyginant su analogišką išsilavinimą turinčių vyrų užimtumo lygiu: per keletą paskutinių metų moterų užimtumo lygis išliko gana stabilus ir svyravo apie 12–13 proc., o vyrų – užimtumo lygis svyravo tarp 28–30 proc. Nedarbo lygio rodikliai rodo, jog tarp asmenų, neturinčių pagrindinio išsilavinimo, sudėtingiausia situacija darbo rinkoje yra 15–24 m. jaunimo: jų nedarbo lygio rodiklis dvigubai viršija priešpensinio amžiaus asmenų nedarbo lygio rodiklį, ir apie penktadalis šios grupės asmenų išlieka už darbo rinkos ribų, nors ieško darbo ir yra pasirengę dirbti (Gruževskis et al., 2006b).

2008 m. buvo atliktas “Vyrų ir moterų, priklausančių tautinėms mažumoms, padėtis darbo rinkoje” tyrimas, kuris atskleidė, kad diskriminaciją dėl tautybės darbo rinkoje arba švietimo bei profesinio rengimo srityje teigia patyrę 20,3 proc. Lietuvoje gyvenančių ne lietuvių. Tyrimo duomenimis, diskriminaciją dėl tautybės darbo rinkoje arba mokymo įstaigose tvirtina patyrę 23,1 proc. rusų, 19,7 proc. lenkų ir 29,5 proc. kitų tautybių atstovų. Ne lietuvių tautybių atstovai diskriminaciją dažniausiai patyrė įsidarbindami arba siekdami karjeros darbe. Apklausos dalyviai tvirtino, kad darbo rinkoje jiems dažniausiai kyla problemų dėl nepakankamo lietuvių kalbos mokėjimo (42 proc.), neigiamo darbdavių požiūrio dėl tautybės (10,8 proc.), diskriminacijos dėl tautybės apraiškų darbo rinkoje apskritai (8,5 proc.), dėl kvalifikacijos patvirtinančių dokumentų nepripažinimo Lietuvoje (6,8 proc.) (Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2008b).

“Tautinių mažumų atstovų integracijos į darbo rinką galimybių tyrimas” (Okunevičiūtė-Neveauskienė et al., 2006) atskleidė kompleksinio požiūrio į nagrinėjamos grupės nedarbo problemas būtinumą, siekiant nuodugniai įvertinti skirtingus ekonominius bei socialinius aspektus. Nepaisant fakto, jog pagrindinės tyrimo metu nagrinėjamos gyventojų grupės (ne lietuvių tautybės šalies gyventojai) nedarbo priežastys turėjo struktūrinį charakterį, atlikta apklausa atskleidė ir kai kurias savitašias ne lietuvių problemas, apsunkinančias jų integraciją į darbo rinką. Pirmiausia reikia paminėti nepakankamą valstybinės kalbos mokėjimą bei pakankamai stiprų prisirišimą prie savo gyvenamosios vietos (mažas teritorinis mobilumas).

Tyrimo “Nuteistųjų mokymo naudos nustatymas” (Bikmanienė et al., 2004) metu nustatyta, kad nuteistiesiems integruotis į visuomenę ir darbo rinką didelė problema yra menka jų motyvacija, žemas išsilavinimas, socialinio aktyvumo stoka, menka profesinė kompetencija ir profesinė patirtis, nepatenkinama buitinė ir šeiminė aplinka, neigiamas darbdavių požiūris bei kt.

3. Tyrimų išvados bei jų reikšmė būsimiems tyrimams ir profesinio rengimo plėtrai

Kaip matome, trumpa tyrimų apžvalga rodo, kad problematika, susijusi su rizikos grupių padėtimi ir perspektyvomis darbo rinkoje, yra pakankamai siaura, tačiau dinamiškai vystosi apimant vis platesnes užimtumo politikos sferas, o tai sudaro gerą pagrindą tolimesnėms tyrinėjimams. Taip pat pažymėtina, kad dauguma tyrimų buvo atlikti įgyvendinant strateginių dokumentų nuostatas (pvz., Nacionalinę Lisabonos programą, Tautinių mažumų politikos plėtros iki 2015 metų strategiją, *Nacionalinę gyventojų senėjimo pasekmių* įveikimo strategiją, Jaunimo galimybių plėtros strategiją ir kt.). Atlikti tyrimai akivaizdžiai parodė, jog rizikos grupių asmenų problemos darbo rinkoje turi kompleksinį charakterį. Tačiau galima pastebėti, kad tai tik plataus mokslinio darbo pradžia siekiant nustatyti procesus, kaip ekonominė situacija, socialinė, kultūrinė aplinka, susiformavusios socialinės apsaugos, švietimo ir ugdymo tradicijos, tolerancijos visuomenėje laipsnis, gyvenamosios vietos ypatumai, bendruomeniškumo laipsnis, socialinio solidarumo suvokimas visuomenėje ir kiti veiksniai veikia asmenų, priskiriamų rizikos grupėms darbo rinkoje, elgseną, mąstyseną, galimybes ir jų suvokimą.

Tolesnio tyrimo nusipelno studijos, nukreiptos į mechanizmų/technologijų, padedančių kovoti su stereotipais ypatingai pažeidžiamų asmenų reintegracijos darbo sferoje, kūrimą. Tyrimai atskleidė institucinio bendradarbiavimo stoką, tad vadybos ir viešosios politikos mokslų specialistams atsiveria plati analizės galimybė. Yra pagrindo manyti, kad viršindividualių pobūdį turintys veiksniai kur kas labiau įtakoja rizikos grupių asmenų padėtį darbo rinkoje, nei šiuo metu priimta galvoti.

Neretai (išimtį sudaro keli tyrimai) ignoruojami teritoriniai skirtumai. Taip pat nepakankamai išryškinti rizikos grupių poreikiai integruojantis į darbo rinką (pvz., pagal negalės pobūdį, išsilavinimo lygį, gyvenamąją vietą, kt.).

Įvairių socialinių projektų vertinimams skirtų priemonių rezultatai yra svarbus kokybinės informacijos šaltinis, tačiau siekiant objektyviai įvertinti situaciją šalies mastu, būtina sukurti patikimą ir operatyvią rizikos grupių asmenų monitoringo sistemą. Pavyzdžiui, analizuojant neįgalių padėties darbo rinkoje kaitos tendencijas, svarbu pasinaudoti statistiniais duomenimis. Tačiau aktualios informacijos apie šios rizikos grupės situaciją ypač trūksta. Būtina pabrėžti, kad Statistikos departamento pateiktoje 2007 m. liepos 27 d. Neįgaliųjų socialinės integracijos 2006 metų apžvalgoje vertinant situaciją darbo rinkoje

apsiribojama tik darbo biržos duomenimis. Kitų duomenų šaltinių apie neįgalių žmonių nedarbą nėra, o užimtumo duomenys visai nepateikiami. Tokioje situacijoje kiekvienas specialusis tyrimas, skirtas neįgaliųjų integracijos į darbo rinką problematikai yra vertingos informacijos šaltinis.

Reikia pasakyti, kad sparčiai besikeičiančios socialinėje ir ekonominėje erdvėje labai trūksta operatyvios informacijos, charakterizuojančios visų rizikos grupių asmenų (ne tik neįgaliųjų) padėtį darbo rinkoje šalies mastu. Ko gero vienintelis lengviau prieinamas informacijos šaltinis yra Lietuvos darbo biržos duomenys, tačiau jie neatspindi realios situacijos šalyje, nes tik nedidelė dalis rizikos grupėms priklausančių asmenų joje registruojasi. Ypatingai problematiška gauti informaciją apie skirtingoms tautybėms priklausančių asmenų padėtį darbo rinkoje, šie duomenys nėra renkami.

Su informacijos pasiekiamumu susijusi ir kita, pažeidžiamų grupių padėties darbo rinkoje stebėsenos, analizės ir prognozių problema. Duomenų trūkumas stabdo pažangių tyrimų ir analizės metodų taikymą, tokių kaip ekonometrinė analizė, simuliaciniai metodai, kt., kas leistų greičiau pastebėti neigiamus pokyčius, sureaguoti į situaciją, numatyti galimas pasekmes socialinės apsaugos, švietimo, profesinio mokymo ir kt. sistemų mechanizmams.

Jau minėjome, kad individo (atskiros tikslinės grupės atstovo) padėtis darbo rinkoje, jo poreikiai, reintegracijos galimybės daugelyje tyrimų laikomi pagrindiniu tyrimo objektu. Tokia vyraujanti atliktų tyrimų orientacija sąlygoja tyrimo metodų pasirinkimą. Pastebima menka taikytų tyrimo metodų įvairovė. Dažniausiai tyrėjai pasirinkdavo anketinės apklausos tyrimo metodą, rečiau – interviu (dažniausiai siekiant išsiaiškinti specialistų (ekspertų) nuomonę, vertinimus). Praktiškai visi tyrimai neapsieina be antrinės duomenų analizės metodų taikymo (literatūros analizė, statistinių duomenų analizė, norminių dokumentų analizė, žinybinės informacijos analizė, kt.). Paprastai jie naudojami įgyvendinamų veiklų kontekstui apibrėžti, tiriamos problemos aktualumui įrodyti, pažeidžiamų grupių socialinės integracijos spragoms nustatyti.

Nepaisant pakankamai ištirtų skirtingų darbo rinkoje pažeidžiamų asmenų grupių nedarbo priežasčių, trūksta gilesnės analizės, leidžiančios kurti efektyvesnius nedarbo prevencijos mechanizmus. Tyrėjai, pripažindami išskirtinę profesinio pasirengimo reikšmę sunkumų darbo rinkoje turinčių asmenų padėčiai ir perspektyvoms užimtumė, mažai dėmesio skiria pačiam profesinio mokymo procesui. Kartu reikia pastebėti, jog praktiškai nevyksta pažeidžiamų grupių dalyvavimo švietime ir mokyme stebėseną. Iš negausių, nereguliarių duomenų galima spręsti, jog neįgaliųjų, pagyvenusių asmenų, kt. rizikos grupių asmenų dalyvavimas mokymosi visą gyvenimą procese yra menkas. Tačiau tyrimų, galinčių atskleisti kompleksines tokios padėties priežastis nėra daug.

4. Literatūra ir šaltiniai

Ambrozaitienė D. (2007): Dirbantys pensininkai. Prieiga per internetą:
<http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=2318>

Bikmanienė R.; Andriušaitienė D.; Šileika A.; Gruževskis B. (2007a): Asmenų su klausos negalia įsidarbinimo galimybių tyrimas.

Bikmanienė R.; Gruževskis B.; Jatkevičienė; Junevičius R.; Pocius A. (2007b): Transporto paslaugų neįgaliesiems poreikio tyrimo ir transporto paslaugų teikimo neįgaliesiems programos metmenų parengimas.

Bikmanienė R.; Šileika A.; Junevičius R. (2004): Nuteistųjų mokymo naudos nustatymas. Tyrimo ataskaita.

Biveinytė S.; Gruževskis B.; Kosienė K.; Matiejūnienė A. (2008): Įgyvendinto kompleksinio nuteistųjų asmenų reintegracijos modelio veiksmingumas ir plėtros galimybės.

Gruževskis B.; Okunevičiūtė-Neveauskienė L.; Biveinytė S. (2006a): Vyresnio amžiaus Lietuvos gyventojų poreikiai užimtumo, švietimo ir kultūros srityse. II ir III mokslinio tyrimo etapų ataskaitos.

Gruževskis B.; Okunevičiūtė-Neveauskienė L.; Žalimienė L.; Čėsnuitytė V. (2006b): Sunkiai integruojamų asmenų padėties darbo rinkoje analizė ir priemonės jų užimtumui didinti. Mokslinio tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą:
http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/sunkiai_integruojami.pdf

Lietuvos studentų sąjunga (2009): Studentai su negalia Lietuvos aukštosiose mokyklose 2009m. Prieiga per internetą: http://www.ndt.lt/news/id-tyrimas_studentai_su_negalia_lietuvos_aukstosiose_mokyklose_2009.html

Matiušaitytė R. (2001): Darbo rinkos probleminės grupės ir jų padėties gerinimas. Daktaro disertacija.

Okunevičiūtė-Neveauskienė L.; Gruževskis B.; Moskvina J.; Pocius A.; Šileika A.; Šlekienė K. (2007a): Aktyvios darbo rinkos politikos priemonių efektyvumo tyrimas. Prieiga per internetą:
<http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/ADRPP%20efektyvumo%20tyrimas.pdf>

Okunevičiūtė-Neveauskienė L.; Pocius A.; Gruževskis B.; Moskvina J.; Junevičius R. (2008a): Neįgaliesiems taikomų aktyvių darbo rinkos politikos priemonių vertinimas ir pasiūlymų parengimas projekte įgyvendinamų priemonių efektyvumui didinti. Tyrimo santrauka. Prieiga per internetą:
http://www.ldb.lt/Informacija/Apie/Documents/mtyrimas_neigaliuju_ADRPP_20080723.pdf

Okunevičiūtė-Neveauskienė L.; Pocius A.; Gruževskis B.; Moskvina J.; Junevičius R. (2006): Tautinių mažumų atstovų integracijos į darbo rinką galimybių tyrimas. Santrauka. Prieiga per internetą:
<http://www.equal.lt/uploads/docs/pranesimas%20spaudai%20VB6.doc>

Okunevičiūtė-Neveauskienė L.; Moskvina J. (2008): Socialiai pažeidžiamo jaunimo problemos integracijos į darbo rinką kontekste. In Filosofija. Sociologija, 2008, T. 19, Nr. 2, p. 41–54. Prieiga per internetą:
<http://images.katalogas.lt/maleidykla/Filosofija%202008-2/41-54.pdf>

Okunevičiūtė-Neveauskienė L. (2006): Jaunimo nedarbo socialinių ekonominių pasekmių vertinimas bei jo mažinimas. Daktaro disertacijos santrauka.

Okunevičiūtė-Neveauskienė L.; Gruževskis B.; Pocius A.; Moskvina J. (2007b): Jaunimo įsivertinimo Lietuvos darbo rinkoje galimybių tobulinimas (studija).

Okunevičiūtė-Neveauskienė L., Gruževskis B., Rosinaitė V. (2008b): Vyrų ir moterų priklausantių tautinėms mažumoms, padėtis darbo rinkoje.

Rosinaitė V.; Bernotas D.; Biveinytė S.; Blažienė I.; Česnuitytė V.; Gražulis V., Gruževskis B.; Misiūnas A.; Pocius A.; Stancikas E.; Šileika A.; Šlekienė K.; Zabarauskaitė R. (2007): Magistrantų integracijos į darbo rinką monitoringo sistemos sukūrimas.

Skučienė D.; Šumskaitė L. (2005): Neįgaliųjų darbo rinkos analizė. Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą: http://www.equal.lt/uploads/docs/VB-13%20Darbo_rinkos_analize_-_tyrimo_ataskaita.pdf

Spinter tyrimai (2005): Jaunimo situacijos sociologinis tyrimas.

Šileika A.; Gruževskis B.; Kabaila A.; Pocius A.; Zabarauskaitė R.; Česnuitytė V.; Junevičius R. (2005): Sisteminis koncerno „Achemos grupė“, kaip gamybinio vieneto, darbo jėgos atitikimo rinkos poreikiams tyrimas. Tyrimo ataskaita.

Veniūtė M. (2007): Psichikos negalia turinčių žmonių socialinės integracijos galimybės Lietuvoje“ Daktaro disertacija. In Biologinė psichiatrija ir psichofarmakologija, 2007, T. 9, Nr. 2, p. 88. Prieiga per internetą: [http://www.pri.kmu.lt/Biologine%20psichiatrija\(zurnalas\)/zurnalas2007_2.htm](http://www.pri.kmu.lt/Biologine%20psichiatrija(zurnalas)/zurnalas2007_2.htm)

Viešosios politikos ir vadybos institutas (2007): Ankstyvojo pasitraukimo iš švietimo sistemos prevencija. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/svietimo_bukle/docs/tyrimai/es/ankstyvojo%20pasitraukimo%20prevencija_ataskaita.pdf

Žalimienė L.; Bagdonas A. (2007): Socialinių įmonių veiklos analizės bei plėtros galimybių Lietuvoje tyrimas. Pirmojo etapo tyrimo darbų ataskaita.

Žalimienė L.; Lazutka R.; Skučienė D.; Bagdonas A.; Šumskaitė L. (2007): 2005 metais įvykusio invalidumo nustatymo ir su tuo susijusių išmokų skyrimo reformos analizė. Mokslinio tyrimo ataskaita.

IV. LIETUVOJE VYKDYTŲ TYRIMŲ APIE DARBO JĖGOS MIGRACIJĄ IR MOBILUMĄ APŽVALGA

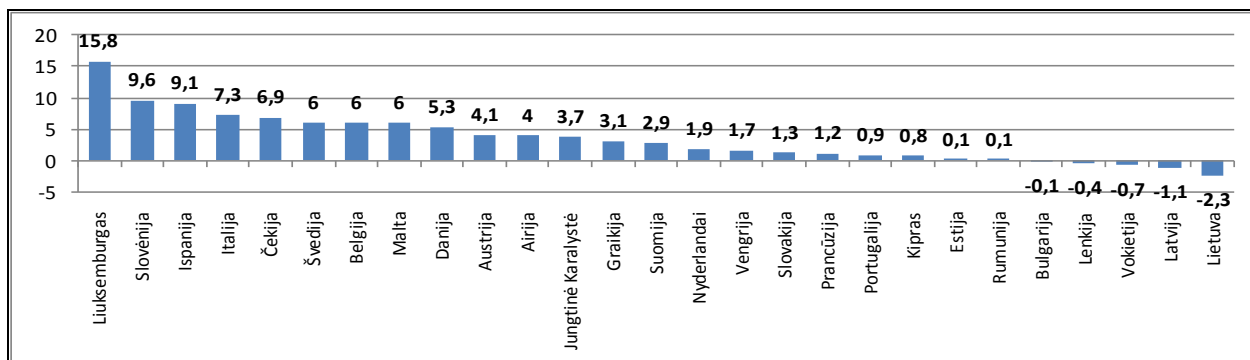
Dovilė Žvalionytė
Viešosios politikos ir vadybos institutas

Dėl intensyvios gyventojų migracijos Lietuvoje pastaraisiais metais atliktas ne vienas migracijos tyrimas. Tai daugiausia į politikos formavimą orientuoti tyrimai, kuriuose siekiama identifikuoti migracijos priežastis, numatyti galimas pasekmes Lietuvai ir pasiūlyti priemones migracijai valdyti. Kadangi Lietuvoje vyrauja ekonominė gyventojų migracija tyrimuose daugiausia dėmesio skiriama darbo jėgos migracijos analizei. Tyrimuose daugiausia nagrinėtos Lietuvos gyventojų emigracijos, grįžtamosios migracijos, pakartotinės migracijos tendencijos ir priežastys. Nemažai tyrinėta aukštos kvalifikacijos darbuotojų, vadinamųjų „protų“ migracija. Galiausiai pora tyrimų analizavo ir imigracijos iš trečiųjų šalių klausimus. Siame darbe apžvelgiami svarbiausi 2004–2009 m. Lietuvoje atlikti darbo jėgos migracijos tyrimai, pristatomi jų rezultatai. Apžvalgoje taip pat trumpai pristatomi Lietuvos profesinio rengimo sistemai aktualūs migracijos tyrimų rezultatai.

1. Pagrindinės tyrimų temos

Migracijos tyrimų Lietuvoje tematiką daugiausia lemia šalies gyventojų migracijos tendencijos. Nuo 1990 m. vyksta itin intensyvi Lietuvos gyventojų emigracija. Pagal jos mastus Lietuva pirmauja tarp ES valstybių narių (žr. Pav.Nr. 1). Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 1990–2007 m. bent kartą iš Lietuvos buvo išvykę daugiau kaip 470 tūkst. arba 10-15 proc. šalies gyventojų. Aukščiausią tašką emigracijos „banga“ pasiekė Lietuvai 2004 m. įstojus į Europos Sąjungą (toliau ES), kuomet per porą metų iš Lietuvos emigravo daugiau kaip 100 tūkst. gyventojų. Vėliau vis daugiau išvykusiųjų ėmė grįžti į Lietuvą. Be to, pamažu augo ir imigrantų iš trečiųjų šalių srautas. Vis dėlto iš Lietuvos išvyksta vis dar gerokai daugiau žmonių nei į ją atvyksta. Todėl Lietuvoje per pastaruosius penkerius metus atliktuose migracijos tyrimuose daugiausia dėmesio buvo skiriama Lietuvos gyventojų tarptautinio mobilumo temai (PVI, 2005; LLRI, 2006; SSC, 2006; TMO, Vilmorus, 2008; VPVI, 2005, 2006a, 2006b, 2008, 2009 ir kt.) Tik keli minėtu laikotarpiu atlikti tyrimai nagrinėjo imigracijos iš trečiųjų šalių problematiką (ETKC, 2007; VPVI, 2008).

Pav. Nr. 1. Migracijos saldo 1000 gyventojų ES valstybėse narėse 2008 m.

Šaltinis: Eurostato duomenų bazė, 2009 m. rugsėjo 22 d.

2004–2009 m. pagrindinė migracijos tyrimų tema Lietuvoje buvo darbo jėgos mobilumas. Tai nulėmė ekonominis Lietuvoje vyraujančios migracijos pobūdis. Dažniausiai iš Lietuvos gyventojai emigruoja dėl ekonominių priežasčių: nedarbas, nepakankamos pajamos. Jie užsienyje ieško didesnio darbo užmokesčio ar geresnių darbo sąlygų. Be to, didžiausią išvykstančiųjų dalį sudaro jauni darbingo amžiaus (20–34 metų) asmenys. Dėl emigracijos prarandama svarbi darbo jėgos dalis, todėl ji daro didelę įtaką Lietuvos darbo rinkai. Padėties darbo rinkoje kaita pastaraisiais metais nulėmė penkias svarbiausias darbo jėgos migracijos tyrimų temas:

- (a) *Darbo jėgos emigracija iš Lietuvos.* 2004–2008 m. dėl ekonomikos augimo ir darbo jėgos emigracijos Lietuvoje ėmė trūkti darbo jėgos: laisvų darbo vietų skaičius ėmė viršyti darbuotojų pasiūlą. Todėl darbo jėgos migracijos tyrimuose dažniausiai buvo nagrinėjama emigracijos problema ir ieškoma sprendimų, kaip sumažinti emigruojančiųjų srautus ir paskatinti grįžti išvykusiuosius (PVI, 2005; VPVI, 2005; LLRI, 2006; SSC, 2006; VPVI, 2009).
- (b) *Aukštos kvalifikacijos darbuotojų migracija.* Darbo rinkoje ėmus itin trūkti kvalifikuotų darbuotojų, migracijos tyrėjai ėmė nagrinėti aukštos kvalifikacijos darbo jėgos migraciją. Be to, buvo atkreiptas dėmesys į itin aukšto išsilavinimo žmonių, vadinamųjų „protų“ (mokslininkų ir tyrėjų) emigracijos problematiką (PVI, 2005; VPVI, 2006a; VPVI, 2006b; ULRC, 2008).
- (c) *Darbo jėgos imigracija iš trečiųjų šalių.* Dėl darbo jėgos stokos taip pat buvo pradėta nagrinėti galimybė vietinės darbo jėgos trūkumą kompensuoti skatinant darbuotojų imigraciją iš trečiųjų šalių (ETKC, 2007; VPVI, 2008).
- (d) *Darbo jėgos grįžtamoji migracija.* Stiprėjant Lietuvos ekonomikai kai kurie emigrantai ėmė grįžti į Lietuvą. Tai paskatino tyrinėti grįžtamosios migracijos apraiškas ir potencialą (VPVI, 2009).
- (e) *Darbo jėgos pakartotinė emigracija.* Tačiau 2008 m. antroje pusėje kilo naujas ekonominis sunkmetis, pasireiškęs dideliu nedarbo augimu, mažėjančiais atlyginimais. Imta baimintis „antrosios emigracijos bangos“. Todėl tyrimuose buvo atkreiptas dėmesys į pakartotinės emigracijos klausimą (VPVI, 2009).

Pagal pobūdį Lietuvoje vykdomus darbo jėgos migracijos tyrimus galima suskirstyti į *statistinius ir analitinius*. Vykdamas statistinius tyrimus siekiama surinkti kuo tikslesnę statistinę informaciją apie migracijos procesus. Oficialioji statistika apima tiek deklaruotą, tiek nedeklaruotą Lietuvos gyventojų migraciją. Ji kasmet skelbiama specialiuose Lietuvos statistikos departamento leidiniuose (SD, 2006, 2007, 2008). Oficialią statistiką papildoma ir kitų tyrimų metu (TMO, Vilmorus, 2008; VPVI, 2006a; VPVI, 2009) atliktų apklausų duomenys, tačiau neretai susiduriama su duomenų reprezentatyvumo ir palyginamumo problemomis.

Analitiniuose tyrimuose (LLRI, 2006; PVI, 2005; SSC, 2006; TMO, Vilmorus, 2008; VPVI, 2005, 2006a, 2006b, 2008, 2009 ir kt.) daugiausia dėmesio skiriama migracijos tendencijų ir migracijos veiksnių analizei. Migracijos tendencijų analizė paprastai remiasi minėtų statistinių tyrimų rezultatais. Analizuojant tendencijas bandoma ne tik kuo tiksliau įvertinti esamą situaciją, bet ir nubrėžti tam tikras migracijos srautų projekcijas, atsižvelgiant į tikėtinus migracijos veiksnių pokyčius. Nagrinėjant migracijos veiksmus kone visuose Lietuvos migracijos tyrimuose remiamasi neo-klasikiniu stūmos – traukos modeliu. Pagal šį modelį, emigrantus išvykti skatina „stūmos“ veiksniai (blogos sąlygos

šalyje, kurioje gyvenama) ir „traukos“ veiksniai (geros sąlygos šalyje, į kurią norima persikelti). Darbo jėgos migracijos tyrimuose siekiama identifikuoti svarbiausius emigracijos ir grįžtamosios migracijos stūmos ir traukos veiksnius, kaip ir nuo migracijos sulaikančius faktorius.

Lietuvos migracijos tyrimuose be klausimų – kas vyksta ir kodėl, ieškoma atsakymų ir į klausimą: ką daryti. Migracijos problemai, kurią Lietuvos parlamentas 2006 m. pavadino „pagrindine nekarine grėsme Lietuvos saugumui“, patekus į politinę darbotvarkę buvo imtasi ieškoti priemonių šiam reiškiniui valdyti. Todėl bene svarbiausiu migracijos tyrimų iniciatoriumi ir užsakovu tapo įvairios Lietuvos valstybės institucijos: Vyriausybės kanceliarija, Socialinės apsaugos ir darbo, Užsienio reikalų, Švietimo ir mokslo, Ūkio ministerijos, Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas ir kitos įstaigos. Tyrimus daugiausia vykdė nepriklausomi ekspertų centrai: Ekonominių ir teisinių konsultacijų centras, Lietuvos laisvosios rinkos institutas, Pilietinės visuomenės institutas, Strateginių studijų centras, Viešosios politikos ir vadybos institutas ir kt. Remiantis tyrimų rezultatais buvo formuojama Lietuvos migracijos politika, parengti šios politikos įgyvendinimo dokumentai: Ekonominės migracijos reguliavimo strategija, Santykių su išeivija strategija ir kt. Tokiu būdu darbo jėgos migracijos tyrimų srityje ėmė vyruoti į politiką orientuoti tyrimai.

Apibendrinant, 2004–2009 m. Lietuvoje atliktuose darbo jėgos tarptautinio mobilumo tyrimuose svarbiausios nagrinėtos temos buvo Lietuvos gyventojų emigracija, taip pat grįžtamoji ir pakartotinė migracija (LLRI, 2006; PVI, 2005; VPVI, 2005, 2009). Ypač aktualus buvo aukštos kvalifikacijos darbuotojų migracijos klausimas (Jucevičienė et al., 2002; Kazlauskienė, 2006; Labanauskas, 2006; VPVI, 2006a ir 2006b; ULRC, 2008). Pora tyrimų nagrinėjo darbo jėgos imigracijos iš trečiųjų šalių temą (ETKC, 2007; VPVI, 2008). Toliau šioje apžvalgoje pristatomi svarbiausių 2004–2009 m. darbo jėgos migracijos tyrimų rezultatai. Pažymėtina, kad vienas iš šios apžvalgos pirminių tikslų buvo pristatyti darbo jėgos migracijos ir profesinio rengimo sistemos sąveiką nagrinėjančius tyrimus. Tačiau atlikta literatūros analizė atskleidė, kad tokios tematikos tyrimų Lietuvoje ligi šiol nėra atlikta. Todėl toliau minimi tik atskiri profesinio rengimo sistemos aktualūs migracijos tyrimų rezultatai.

2. Tyrimų rezultatų apibendrinimas

2.1. Lietuvos darbo jėgos migracija

Lietuvos darbo jėgos migracijos tyrimus pagal jų rezultatus galima skirstyti į tris grupes:

- (a) migracijos poveikį Lietuvai apibrėžiantys tyrimai (2004–2005 m.);
- (b) sprendimus migracijai valdyti formuluojantys tyrimai (2005–2007 m.);
- (c) migracijos politiką vertinantys ir naujus sprendimus siūlantys tyrimai (2008–2009 m.).

Migracijos poveikio Lietuvai apibrėžimas

Maždaug nuo 2004 m. intensyvi Lietuvos gyventojų emigracija imta laikyti iššūkiu ar net grėsme šalies gerovei. Buvo identifikuotos trys neigiamo poveikio sritys. *Pirma*, grėsmė pilietinei visuomenei ir intelektualiniam tautos potencialui, nes dažniausiai išvyksta jauni aktyvūs žmonės, kurie, gyvendami užsienyje, neretai praranda ryšį su Lietuva. *Antra*, neigiamas poveikis valstybės įvaizdžiui ir reputacijai pasaulyje iš Lietuvos emigruojant nusikaltėliams. *Trečia*, ekonominis ir socialinis poveikis, kylantis dėl specialistų praradimo

ir darbingo amžiaus gyventojų mažėjimo (PVI, 2005). Taip pat pastebėta, kad darbo jėgos trūkumas gali turėti neigiamos įtakos užsienio investicijų pritraukimui, stabdyti verslo plėtrą tam tikrose srityse ir bendrą šalies ekonomikos augimą (VPVI, 2005).

Kita vertus, buvo identifikuotos ir galimos teigiamos emigracijos pasekmės. Prie jų pirmiausia buvo priskirtas nedarbo Lietuvoje mažėjimas ir emigrantų į Lietuvą parsiveš žinių ir įgūdžių, kurie prisidės prie gerovės Lietuvoje augimo ateityje (VPVI, 2005). Galiausiai, pozityviai vertinta galimybė užsienyje egzistuojančias lietuvių bendruomenes panaudoti Lietuvai palankiais lobistiniais tikslais (PVI, 2005). Apibendrinant galima teigti, kad 2004–2005 m. tyrimai nubraižė migracijos tyrimų Lietuvoje problematikos „žemėlapi“. Jame svarbiausią vietą užėmė socio-ekonominis emigracijos poveikis Lietuvai: neigiamas dabartyje ir galimai teigiamas ateityje, su sąlyga, kad bus imtasi priemonių grįžtamajai migracijai stiprinti.

Sprendimų migracijai valdyti formulavimas

Atsižvelgdama į visuomenėje augantį susirūpinimą dėl emigracijos mastų, Lietuvos Vyriausybė nusprendė imtis veiksmų emigracijai reguliuoti. Tai paskatino 2005–2007 m. laikotarpio tyrimuose ieškoti migracijos priežasčių ir teikti pasiūlymus dėl migracijos valdymo. Pagrindinės svarstomos galimybės buvo: a) emigracijos stabdymas ar bent jau jos pasekmių mažinimas, b) grįžtamosios migracijos skatinimas.

Svarbiausia intensyvios lietuvių emigracijos priežastimi darbo jėgos migracijos tyrimuose buvo įvardytas nedarbas ir ženklus darbo užmokesčio lygio Lietuvoje ir užsienyje skirtumas. Šiuos emigracijos veiksnius, anot LLRI tyrėjų, taip pat stiprino didelė darbo jėgos paklausa Vakarų Europos valstybėse dėl augančios ekonomikos ir dėl mažėjančios vietinės darbo jėgos, ypač dėl visuomenės senėjimo (LLRI, 2006). Atsižvelgiant į identifikuotas emigracijos priežastis, tyrimuose buvo pabrėžiama, kad iš esmės emigracijos mastus sumažinti gali tik esminis gyvenimo lygio kilimas Lietuvoje. Todėl buvo siūloma vietoj politinio tikslo visomis priemonėmis stabdyti emigraciją, išsikelti tikslą tobulinti darbo santykių reguliavimą ir reformuoti švietimo sistemą (tiek aukštojo mokslo, tiek profesinio rengimo), sudarant galimybes Lietuvos gyventojams gauti didesnes pajamas ir darbo rinkoje paklausesnį išsilavinimą (LLRI, 2006). Taip pat buvo rekomenduojama imtis priemonių, kad emigracija netaptų nuolatine, o emigrantai išlaikytų kuo glaudesnę ryšį su Lietuva. Todėl siūlyta siekti, kad darbuotojų migracija būtų trumpalaikė, skatinti Lietuvoje kurti šeimas ir auginti vaikus, kurti investicines programas ir projektus, kurie pritrauktų į Lietuvą užsienyje gyvenančių lietuvių kapitalą (SSC, 2006).

Nagrinėjant galimybes paskatinti grįžtamąją migraciją, buvo išskirtos dvi svarbiausias grįžtamosios migracijos veiksmų grupės. *Pirmąją grupę* sudarė socialiniai-kultūriniai veiksniai, tokie kaip integracijos užsienio valstybėje sunkumai, tėvynės, namų, artimųjų, draugų ilgesys, patriotizmas, noras dalyvauti Lietuvos politiniame ir visuomeniniame gyvenime, šeimos aplinkybių ar socialinio statuso pasikeitimas. *Antroji grupė* apėmė ekonominius veiksnius: darbo užmokesčio Lietuvoje perspektyvą, darbo/ karjeros Lietuvoje perspektyvą, bendrą šalies ekonominę ir verslo aplinką, šalies ekonominę socialinę ir kultūrinę infrastruktūrą bei gyvenimo kokybę. Be to, greta specifinių grįžtantiems emigrantams kylančių kliūčių buvo identifikuotos sisteminės motyvacija grįžti mažinančios problemos, tokios kaip žemas profesinio mokymo sistemos statusas, neišplėtotas suaugusiųjų tęstinio mokymo sistema ir pan. Kita vertus, tyrėjai pastebėjo, kad dėl socialinių-kultūrinių veiksmų dalis emigrantų yra linkę atsisakyti ekonominės

gyvenimo užsienyje naudos ir grįžti į Lietuvą. Todėl buvo pabrėžiama, kad itin svarbu, jog emigrantai, gyvendami užsienyje, išlaikytų glaudų ryšį su Lietuva (VPVI, 2005).

Didžiausią efektą skatinant emigrantus sugrįžti, kaip ir mažinant emigraciją, anot migracijos tyrinėtojų, padėtų pasiekti ilgalaikė gyvenimo lygio kilimo tendencija. Valstybė taip pat turėtų įgyvendinti visiems Lietuvos piliečiams, įskaitant emigrantus, aktualias profesinio mokymo, darbo rinkos mokymo ir suaugusiųjų švietimo sistemos, aukštojo mokslo, sveikatos apsaugos ir kitų sektorių reformas. Pagrindinės sritys, kur valstybės veikla duotų laukiamų rezultatų trumpuoju laikotarpiu yra grįžusiųjų prieigos prie valstybės teikiamų paslaugų užtikrinimas bei geresnė informacijos sklaida. Taip pat siūlyta imtis priemonių spręsti tokius probleminius klausimus kaip nelegalus darbas užsienyje, įsidarbinimo problemos Lietuvoje, socialinių garantijų išsaugojimas sugrįžus, užsienyje uždirbtų pajamų apmokestinimas, vaikų išsilavinimo problemos. Kita vertus, buvo pabrėžiama, kad grįžusiesiems emigrantams vis tik neturėtų būti sudaromos išskirtinės sąlygos pasilikusiųjų Lietuvoje atžvilgiu (VPVI, 2005).

Politikos vertinimas, naujų sprendimų paieška

Atsižvelgdama į tyrėjų rekomendacijas, Lietuvos Vyriausybė 2007 m. pradėjo vykdyti ekonominės migracijos reguliavimo politiką, skatinančią emigrantų grįžimą. 2008–2009 m. atliktas išsamus vykdomų priemonių efektyvumo vertinimas atskleidė, kad politikos įtaka pirmuosius dvejus strategijos įgyvendinimo metus nebuvo didelė. Tik 10 proc. grįžusiųjų teigė, kad grįžti juos paskatino valstybės pastangos (informacija ir/ ar parama). Kita vertus, net trečdalis užsienyje gyvenančių apklaustų lietuvių tvirtino, kad aktyvi valstybės politika padidintų jų motyvaciją grįžti. Vis dėlto, anot emigrantų, jų grįžimą labiau paskatintų geresnė Lietuvos ekonominė ir politinė situacija, darbo perspektyvos nei konkreti valstybės politika migracijos srityje (VPVI, 2009).

Remiantis užsienyje gyvenančių lietuvių apklausos duomenimis, svarbiausia lietuvių emigracijos priežastis – ne tiek nedarbas, kiek priimtinam gyvenimo lygiui nepakankamas darbo užmokestis. Pusė emigravusių teigė, kad išvykti juos paskatino nepakankamas pajamų lygis, nepaisant to, kad jie Lietuvoje dirbo, ir tik 19 proc. buvo priversti išvykti todėl, kad negalėjo susirasti darbo Lietuvoje. Nors beveik pusė emigravusių lietuvių nurodė užsienyje dirbantys žemesnės kvalifikacijos, nei turima, darbą, daugumos jų vidutinis atlyginimas per mėnesį užsienyje buvo daugiau kaip 1000 eurų (Lietuvoje aptariamam laikotarpiu vidutinis mėnesinis neto darbo užmokestis nesiekė 500 eurų) (VPVI, 2009).

Kadangi įgyvendinant migracijos reguliavimo politiką buvo siekiama paskatinti Lietuvos gyventojų grįžtamąją migraciją, itin aktualus tapo grįžtamosios migracijos tendencijų ir priežasčių įvertinimas. Sociologinės apklausos atskleidė, kad maždaug 7-10 proc. vyresnių nei 18 metų Lietuvos gyventojų yra gyvenę užsienyje, o vėliau grįžę į Lietuvą (VPVI, 2009; TMO, 2008). Svarbiausi grįžusiųjų apsisprendimą paskatinę veiksniai – emociniai ir socialiniai, tokie kaip šeimos ir artimųjų ilgesys. Tuo tarpu tie, kurie gyvena užsienyje, pabrėžė, kad juos sugrįžti labai paskatintų geresnė Lietuvos ekonominė situacija, perspektyvos darbo rinkoje. Bent trečdalis išvykusiųjų teigė ketinantys grįžti, tiesa, dauguma - ne anksčiau kaip 2011 metais (VPVI, 2009).

Vis dėlto migracijos tyrėjai pabrėžė, jog intensyvejanti grįžtamoji migracija nebūtinai laikytina ženklu, kad išspręstos problemos, skatinusios Lietuvos gyventojus išvykti. Tarp Lietuvos emigrantų gana paplitusi daugkartinės emigracijos praktika, kai išvykstama, grįžtama ir vėl išvykstama. Kitaip tariant, vyksta “apykaitinė migracija“. Beveik 40 proc.

apklaustų grįžusių emigrantų nurodė norintys pakartotinai emigruoti. Dar kartą išvykti grįžusiuosius stipriai skatino prastėjanti ekonominė padėtis (apklausa atlikta 2008 m. rudenį, beprasidedant ekonominiam nuosmukiui Lietuvoje), finansiniai sunkumai ir nepasitenkinimas darbo sąlygomis (VPVI, 2009).

2008–2009 m. migracijos tyrimuose atsispindėjo perėjimo nuo grynai ekonominių prie visuomeninių emigracijos valdymo aspektų tendencija. Imta pabrėžti, kad reikėtų liautis pernelyg tiesmukai skatinus išvykusiuosius grįžti. Vietoj to siūloma stiprinti išvykusiųjų ryšius su Lietuva, pabrėžti kultūrinius/ socialinius gyvenimo Lietuvoje privalumus ir mažinti perskyrą tarp išvykusiųjų ir likusiųjų Lietuvoje (VPVI, 2009). Tiesa, Lietuvoje likusių gyventojų požiūrio į emigrantus tyrimas atskleidė, kad priešingai vyraujančiai nuomonei, dauguma Lietuvos gyventojų palankiai vertina ekonominius emigrantus. Teigiamas požiūris daugiausia sietinas su ekonomine nauda, kurią emigrantai duoda savo šeimai, artimiesiems. Emigracija taip pat siejama su pagerėjusiomis darbo rinkos sąlygomis likusiems Lietuvoje. Apskritai tyrimo duomenys rodo, kad migracijos vertinimas yra glaudžiai susijęs su situacija darbo rinkoje. Absoliuti dauguma Lietuvos gyventojų pateisina bedarbių išvykimą į užsienį. Tuo tarpu galimos masinės grįžtamosios migracijos baiminamais dėl didėjančios konkurencijos ar darbo vietų praradimo. Nepaisant to, dauguma Lietuvos gyventojų mano, kad grįžtamąją migraciją reikėtų aktyviai skatinti (TMO, 2008).

2.2. Lietuvos aukštos kvalifikacijos darbuotojų mobilumas

Nagrinėjant Lietuvos gyventojų emigracijos problematiką, palyginti daug dėmesio skiriama aukštos kvalifikacijos darbuotojų, vadinamųjų „protų“ emigracijai. Pirmasis išsamesnis šios tematikos tyrimas „Protų nutekėjimo reiškinys ir jo atspindžio Lietuvos intelektiniame kapitale bruožai“ pasirodė dar 2002 m., pabrėžęs, kad dauguma protų iš Lietuvos išvyksta ne siekdami išvengti skurdo, o gyvenimą ir darbą užsienyje siedami su asmeninių, pirmiausia ekonominių, poreikių tenkinimu. Jie siekia individo laisvės, ieško mėgstamo darbo ir finansinės nepriklausomybės (Jucevičienė et al., 2002). Vėlesni tyrimai patvirtino ypač didelę „traukos“ veiksmų įtaką „protų“ migracijai. Emigrantų apklausa parodė, kad kuo aukštesnis išsilavinimas, tuo labiau išvykti skatina viliojančios darbo ir profesinės realizacijos sąlygos. Tuo tarpu „stūmos“ veiksniai, tokie kaip prasta socio-ekonominė padėtis, „protams“ yra santykinai mažiau svarbūs (Kazlauskienė, Rinkevičius, 2006).

„Protų“ nutekėjimas tyrimuose tiesiogiai sietas su intelektinio kapitalo netekties problema. Ją siūlyta spręsti kuriant kokybiškas darbo vietas, visų pirma, mokslo daktarams, bei sprendžiant socialines problemas (Jucevičienė et al., 2002). Kita vertus, vėlesniuose tyrimuose buvo atkreiptas dėmesys ir į teigiamus „protų“ išvykimo aspektus - įgyjamą patirtį ir išsilavinimą. Todėl pabrėžta, kad problema Lietuvai yra ne pats specialistų išvažiavimas, o tai, kad išvažiavę jie nebegrįžta (PVI, 2006).

2006–2008 m. detalai nagrinėtas „protų“ – visų pirma, mokslininkų ir tyrėjų – susigrąžinimo klausimas. *Pirmiausia* buvo parengti pasiūlymai dėl finansinių paskatų sistemos, skirtos „protų“ pritraukimui į Lietuvą. Siūlyta tikslingai teikti paramą iš užsienio grįžtančių ar atvykstančių tyrėjų moksliniams projektams, finansiškai skatinti trumpalaikius jų vizitus (VPVI, 2006a). *Vėliau* „Protų susigrąžinimo ir pritraukimo programos“ rengimo metu vykdytas Lietuvos mokslininkų ir tyrėjų emigracijos tyrimas atskleidė, kad pagrindiniai išvykimo iš Lietuvos motyvai yra mokslinio tobulėjimo siekis ir nepasitenkinimas mokslo ir studijų situacija Lietuvoje. Didžiausią protų nutekėjimo dalį sudaro jauni, perspektyvūs doktorantai, tyrėjai ir mokslininkai. Todėl teigta, kad

efektyviausios protų sugražinimo ir pritraukimo priemonės yra netiesioginės priemonės, skirtos kurti palankią mokslo aplinką ir gerinti mokslo institucijų patrauklumą. Tiesioginė parama buvo įvertinta kaip papildoma iniciatyva mokslininkų pritraukimui (ULRC, 2008).

Atskiros tyrėjų dėmesio taip pat susilaukė aukštos kvalifikacijos viešojo sektoriaus darbuotojų emigracija. 2006 m. buvo nustatyta, kad 2004–2006 m. į užsienį išvyko iki 4 proc. aukštos kvalifikacijos viešojo sektoriaus darbuotojų, o 2006–2009 m. ketino išvykti dar 7,5 proc. Santykinai mobiliąsias buvo švietimo bei sveikatos priežiūros ir socialinio darbo sektorių atstovai. Viešojo sektoriaus darbuotojų emigracijos tyrimai dar kartą patvirtino, kad išvykimą iš Lietuvos labiausiai skatina nepatenkinamos darbo sąlygos, visų pirma, žemas darbo užmokestis ir jo nesusiejimas su darbo rezultatais, pernelyg didelis darbo krūvis, nepalanki darbuo tvarka ir biurokratizmas (VPVI, 2006b).

Tyrimuose nagrinėtas ir Lietuvos įstojimo į ES poveikis aukštos kvalifikacijos darbuotojų emigracijai. Buvo nustatyta, kad daugiausia įtakos emigracijai turėjo kvalifikacijų pripažinimas (VPVI, 2006b). Tai atvėrė kvalifikuotiems darbuotojams daugiau galimybių gauti legalų ir profesiją atitinkantį darbą užsienyje, nes turimų žinių panaudojimas persikėlus tapo lengvesnis. Tokiu būdu buvo paskatinta aukštos kvalifikacijos specialistų, ypač medikų, emigracija (Labanauskas, 2006).

2.3. Darbo jėgos imigracija iš trečiųjų šalių

Lietuvoje ėmus trūkti darbo jėgos imta svarstyti galimybė skatinti darbuotojų imigraciją iš trečiųjų šalių. Kadangi imigracijos iš trečiųjų šalių reguliavimo pakeitimas potencialiai galėjo turėti nemažą ekonominį ir socialinį poveikį, buvo inicijuojami tyrimai darbo jėgos imigracijos tema. Apžvelgus užsienio šalių patirtį buvo konstatuota, kad imigracija padeda spręsti darbo jėgos stokos problemą ekonominio pakilimo laikotarpiu, tačiau ekonomikai ėmus stagnuoti, imigrantai sukelia papildomų socialinių problemų. Todėl darbo jėgos imigracija kaip darbo jėgos trūkumo sprendimas efektyvus tik trumpuoju laikotarpiu. Atsižvelgiant į tai, siūlyta skatinti tik laikiną arba tik aukštos kvalifikacijos darbuotojų imigraciją, dėmesį sutelkiant į kitus problemos sprendimo būdus, tarp jų – Lietuvos gyventojų emigracijos mažinimą ir lietuvių sugrįžimo skatinimą (ETKC, 2007).

Imigracijos tyrimų poreikį pastaruoju metu taip pat didino ES iniciatyvos dėl bendros ES imigracijos politikos formavimo. Lietuvai siekiant aktyviai dalyvauti šiame procese, svarbu aiškiai apibrėžti savo poziciją ES pasiūlymų dėl imigracijos iš trečiųjų šalių atžvilgiu. Todėl buvo siekiama identifikuoti Lietuvos interesus darbo jėgos imigracijos iš trečiųjų šalių srityje ir nustatyti, kokį poveikį planuojamos priimti ES direktyvos dėl sezoninių darbuotojų, dėl bendrovių viduje perkeliamų asmenų ir dėl apmokamų stažuotojų imigracijos gali turėti Lietuvai. Buvo nustatyta, kad nepaisant darbo jėgos stokos, Lietuvos darbdaviai labai ribotai naudojami galimybe samdyti užsienio šalių piliečius. Svarbiausios priežastys, kodėl nėra įdarbinami trečiųjų šalių piliečiai, yra pakankama darbuotojų pasiūla Lietuvoje ir pernelyg ryškūs darbuotojų iš užsienio kultūriniai, kalbiniai ir socialiniai skirtumai. Darbdavių apklausa taip pat atskleidė, kad specifinės darbo jėgos – sezoninių darbuotojų, bendrovių viduje perkeliamų asmenų, apmokamų stažuotojų - imigracijos aktualumas Lietuvoje kol kas yra labai menkas (VPVI, 2008).

Pastebėtina, kad darbuotojų imigracija Lietuvoje yra tiesiogiai susieta su konkrečių specialistų trūkumu, t. y. leidžiama įsivežti iš užsienio tik tuomet, kai tinkamo specialisto negalima rasti Lietuvoje. Dauguma specialistų, kurių labiausiai trūko 2004–2009 m. laikotarpiu, yra rengiami profesinio rengimo sistemoje. Pavyzdžiui, mūrininkai, elektrikai,

virėjai ir kt. Jų trūkumas, viena vertus, atskleidė Lietuvos profesinio rengimo paslaugų paklausą, kita vertus, parodė sistemos nepakankamą lankstumą, prisitaikant prie sparčiai kintančių darbo rinkos sąlygų. Todėl galima teigti, kad profesinio rengimo sistemos netobulumas sudarė prielaidas darbuotojų imigracijai iš trečiųjų šalių.

3. Tyrimų išvados ir jų reikšmė būsimiems tyrimams bei profesinio rengimo plėtrai

2005–2009 m. atlikti Lietuvos darbo migracijos tyrimai pirmiausia buvo naudingi formuluojant Lietuvos politiką migracijos srityje. Tačiau jie taip pat padėjo empirinį ir normatyvinį pagrindą tolimesniems migracijos tematikos tyrimams. Empirinių duomenų aspektu tyrimai pasitarnavo apibendrinant ir sisteminant turimą statistinę informaciją. Jų metu taip pat buvo atlikta ne viena sociologinė apklausa, taikyti įvairūs kokybiniai tyrimų metodai. Normatyviniu požiūriu dauguma atliktų tyrimų įtvirtino tris siektinus tikslus: emigracijos mažinimas, grįžtamosios migracijos skatinimas ir imigracijos iš trečiųjų šalių reguliavimas. Svarbus vaidmuo įgyvendinant šiuos siekius buvo priskirtas valstybei. Ji ne tik turėjo taikyti specialias priemones migrantų atžvilgiu, bet svarbiausia užtikrinti bendrą gyvenimo kokybės kilimą Lietuvoje.

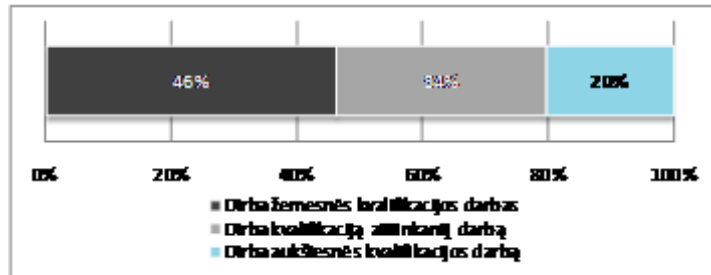
Nepaisant gana aktyvaus migracijos tyrinėjimo pastaraisiais metais, migracijos tyrimų lauke išlieka „nepalietų plotų“. Visų pirma, Lietuvoje trūksta makro lygmens migracijos poveikio tyrimų. Kol kas nėra atsakyta, kaip darbo jėgos migracija veikia darbo rinkos struktūrą, kvalifikacijų paklausą joje, švietimo sistemą ir t. t. Kartu pažymėtina, kad įsivyravus taikomiesiems ir politikos formavimą orientuotiems tyrimams, migracijos tyrimų spektre trūksta fundamentalesnių akademinį migracijos reiškinio tyrimų. Tuo tarpu dėl išskirtinio emigracijos iš Lietuvos intensyvumo tokie tyrimai galėtų padėti patikrinti arba paneigti teoriniuose darbuose keliamas hipotezes. Apie išliekančią migracijos tyrimų paklausą sufleruoja ir 2008–2012 m. Ekonominės migracijos tyrimų planas, patvirtintas LR socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. Jame 2010–2012 m. laikotarpiu numatyta atlikti Lietuvos gyventojų emigravimo priežasčių analizės, laisvo darbo jėgos judėjimo Europos Sąjungoje poveikio bendrojo lavinimo mokykloms, migracijos įtakos kaimiškųjų regionų socialinei-ekonominei raidai, nuotolinio tęstinio Lietuvos piliečių profesinio mokymo poreikio ir kitus tyrimus.

Migracijos įtakos Lietuvos profesinio rengimo sistemai tema pakliūna į trūkstamą migracijos poveikio tyrimų grupę. Lietuvoje ligi šiol nėra bent kiek išsamiau tyrinėta migracijos ir profesinio rengimo sąveika. Vis dėlto tam tikri migracijos tyrimų rezultatai yra aktualūs ir profesinio rengimo sistemos plėtrai.

Pirma, asmenims su profesiniu išsilavinimu vis dar sunku sėkmingai įsitvirtinti Lietuvos darbo rinkoje. Maždaug penktadalis užsienyje gyvenančių lietuvių yra igiję profesinį išsilavinimą, tarp grįžusių emigrantų tokių asmenų dalis siekia iki 30 proc. Beveik 30 proc. jų išvyko, nes Lietuvoje negalėjo rasti darbo, 67 proc. buvo paskatinti emigruoti per mažą, pragyvenimui neužtenkančių pajamų. Ž.Martinaitis, D.Žvalionytė (2006) kelia hipotezę, kad juos iš Lietuvos darbo rinkos išstumia aukštesnio išsilavinimo darbuotojai, kurių Lietuvoje yra rengiama santykinai daugiau nei reikalinga atsižvelgiant į darbo rinkos struktūrą. Tai rodo, kad reikėtų siekti sėkmingesnės profesinio rengimo mokyklų absolventų integracijos į Lietuvos darbo rinką, toliau keliant profesinio rengimo paslaugų kokybę Lietuvoje, gerinant sistemos įvaizdį.

Antra, užsienyje nemaža dalis profesinį išsilavinimą turinčių emigrantų itin sėkmingai pritaiko turimas žinias. Nors apie pusė jų užsienyje dirba žemesnės kvalifikacijos darbus, tačiau net penktadalį profesinį išsilavinimą turinčių emigrantų išvykę „palipa kvalifikacijos kopėčiomis aukštyn“, t. y. dirba aukštesnės kvalifikacijos darbą (žr. Pav. Nr. 2). Todėl galimybė emigruoti ir sėkmingai panaudoti profesines žinias užsienyje gali kelti profesinio rengimo paslaugų paklausą Lietuvoje.

Pav. Nr. 2. Užsienyje gyvenančių lietuvių, turinčių profesinį išsilavinimą, pasiskirstymas pagal jų darbo atitikimą jų kvalifikacijai.

Šaltinis: VŠĮ Viešosios politikos ir vadybos instituto užsakymu „TNS Gallup“ atliktos į užsienį gyventi išvykusių Lietuvos gyventojų apklausos duomenys, 2008.

4. Santrumpų sąrašas

DPI	Demokratinės politikos institutas
ES	Europos Sąjunga
ETKC	Ekonominių ir teisinių konsultacijų centras
LLRI	Lietuvos laisvosios rinkos institutas
PVI	Pilietinės visuomenės institutas
SSC	Strateginių studijų centras
SD	Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės
TMID	Tautinių mažumų ir išeivijos departamentas prie LR Vyriausybės
TMO	Tarptautinė migracijos organizacija
ULRC	Užsienio lietuvių rėmimo centras
VPVI	Viešosios politikos ir vadybos institutas

5. Literatūra ir šaltiniai

Ekonominių ir teisinių konsultacijų centras (ETKC), 2007. Darbo rinkos analizė ir pasiūlymai darbo jėgos trūkumo problemai spręsti, atsižvelgiant į šalies ūkio plėtros prognozę 2008–2015 metams. Prieiga per internetą:
http://www.ukmin.lt/lt/strategija/doc/Darbo%20rinkos%20analize_studija%2020080114%20redaguotaUkMin.doc.

Jucevičienė P.; Viržintaitė R.; Jucevičius G., 2002. Protų nutekėjimo reiškinys ir jo atspindžio Lietuvos intelektualiniame kapitale bruožai: žvalgomas tyrimas. Prieiga per internetą: http://www.lmt.lt/STUDIJS/TEKSTAS/Magistrantura_2001-05-31.zip.

Kazlauskienė A.; Rinkevičius L., 2006. Lithuanian „Brain Drain“ Causes: Push and Pull Factors. *Engineering Economics*, 1 (46), p. 27-37. Prieiga per internetą:
<http://internet.ktu.lt/lt/mokslas/zurnalai/inzeko/46/1392-2758-2006-1-46-27.pdf>.

Labanauskas L., 2006. „Protų nutekėjimo“ problema Lietuvoje: medikų emigracija. *Filosofija. Sociologija*, 2, p. 27–34. Prieiga per internetą:
http://images.katalogas.lt/maleidykla/Fil62/Fil_027_034.pdf.

Lietuvos laisvosios rinkos institutas (LLRI), 2006. Migracija: pagrindinės priežastys ir gairės pokyčiams. Prieiga per internetą: http://www.lrinka.lt/uploads/files/dir16/16_0.php.

Martinaitis Ž., Žvalionytė, D., 2006. Emigracija iš Lietuvos: ką žinome, ko nežinome ir ką turėtume žinoti. *Politologija*, 3 (47), p. 112-134.

Pilietinės visuomenės institutas (PVI), 2005. Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai. Prieiga per internetą:

http://www.civitas.lt/files/Tyrimas_Lietuviu_emigracija_Studija.pdf.

Statistikos departamentas prie LR Vyriausybės (SD), 2006, 2007, 2008. Lietuvos gyventojų tarptautinė migracija.

Strateginių studijų centras (SSC), 2006. Lietuvos valstybės ilgalaikė strategija lietuvių emigracijos ir išėmimo atžvilgiu.

Tarptautinės migracijos organizacijos Vilniaus biuras, Vilmorus (TMO, Vilmorus), 2008. Požiūris į emigraciją ir emigrantus: Lietuvos gyventojų ir užsienio lietuvių bendruomenių atstovų požiūrio į emigraciją tyrimas.

Užsienio lietuvių rėmimo centras (ULRC), 2008. Užduotis Lietuvai – nuo protų nutekėjimo prie protų pritraukimo.

Viešosios politikos ir vadybos institutas (VPVI), 2005. Ekonominių migrantų skatinimo grįžti į tėvynę priemonės. Prieiga per internetą:
<http://www.vpvi.lt/assets/Uploads/Ekonominiu-migrantu-skatinimo-grizti-i-Tevyne-priemonesVPVI-2005.pdf>.

Viešosios politikos ir vadybos institutas (VPVI), 2006a. Lietuvos integracijos į ES poveikis kvalifikuotų Lietuvos viešojo sektoriaus darbuotojų išvykimui dirbti į užsienį.

Prieiga per internetą: <http://www.vpvi.lt/assets/Uploads/Kvalifikuotu-viesojo-sektoriaus-darbuotoju-emigracija-VPVI-3.pdf>.

Viešosios politikos ir vadybos institutas (VPVI), 2006b. „Protų nutekėjimo“ mažinimas ir „protų“ susigrąžinimas. Prieiga per internetą: <http://www.vpvi.lt/assets/Uploads/Protu-nutekejimo-mazinimas-ir-protu-susigrazinimasVPVI-2006.pdf>.

Viešosios politikos ir vadybos institutas (VPVI), 2008. Europos Sąjungos migracijos politikos iniciatyvų poveikis Lietuvai ir Lietuvos tikslai formuojant Europos Sąjungos politiką legalios ir nelegalios migracijos srityse. Prieiga per internetą: <http://www.vpvi.lt/assets/Uploads/Imigracija-is-treciuju-saliuES-politikos-poveikisVPVI-2008.pdf>.

Viešosios politikos ir vadybos institutas (VPVI), 2009. Ekonominės migracijos reguliavimo strategijos įgyvendinimo efektyvumo įvertinimas ir projektinių pasiūlymų dėl strategijos 2009-2012 m. veiksmų plano parengimas. Prieiga per internetą: <http://www.vpvi.lt/assets/Uploads/Ekonomines-migracijos-reguliavimo-strategijos-efektyvumo-vertinimasVPVI2.pdf>.